

ישראל שצמן

מגילת מלחמת בני אור ובני חושך: היבטים צבאיים

א. הצבא ושיטת הלחימה במגילת המלחמה – דעות חוקרים

התיאור העיקרי של צבא בני אור ושל שיטת לחימתו באוביו מפורט בטורים ה-ט של מגילת המלחמה שנמצאה במערה 1 ליד קומראן (IQM). התיאור אינו שיטתי ומלא, אך יש בו פרטים במגוון נושאים: סוגי החילות, היחידות השונות וגודלן, ההיערכות הטקטית לקרב, כלי הנשק של אנשי הצבא, אופן הלחימה, השימוש בחצוצרות למתן פקודות, תפקידם של הכוהנים והלויים בניהול הקרב, גילי הלוחמים לפי החילות השונים, אותות ועוד. תיאורים נוספים הנוגעים בהיבטים אחדים של הלחימה מופיעים בטורים אחרים של המגילה, וביניהם תיאור מפורט של החצוצרות (טור ב, שורה 15 – טור ג, שורה 11), תיאור ארוך של האותות והכתובות שעליהן (טור ג, שורה 12 – טור ד, שורה 14) ותיאור שאינו מלא של שני קרבות (טור טז, שורה 2 – טור יז, שורה 15).

מאז הפרסום הראשון של המגילה סברו חוקרים שהתיאורים האלה מבוססים על שיטה צבאית מסוימת, וש אפשר לזהות את השיטה הצבאית ההיסטורית ששימשה למחבר דגם לכתיבת תיאוריו. לפי ההצעה הראשונה שהועלתה בעניין זה, כבר בשנת 1950, התיאורים הצבאיים במגילת המלחמה מתבססים על סדרי ארגון, טקטיקה ודרך לחימה שהיו נהוגים בצבאות ההלניסטיים במאה השנייה לפסה"נ.¹ חוקרת אחת תמכה בפירוש זה, ואף טענה שמחבר המגילה חי במצרים, הכיר ספרי טקטיקה הלניסטיים וכתב אותה בעשור השנים 170–160 לפסה"נ בערך.² חוקרים אחרים סברו שהתיאורים במגילה מרמזים לסדרי הצבא היהודי ודרכי לחימתו בתקופת המרד החשמונאי, ולפי דעה זאת ניתן לגלות בסדרים אלה השפעה של המוסדות הצבאיים ההלניסטיים.³ משה צבי סגל, שתיארך את כתיבת המגילה לזמנו של יוחנן הורקנוס, טען שהפרטים הנוגעים לארגון הצבא, לכלי הנשק ולתכסיסים הצבאיים במגילה מתבססים במידה רבה על מה שהיה נהוג בצבא החשמונאי. בתגובה על דעתו של יגאל ידין, הביע את דעתו שרמזים במגילה לאלמנטים רומיים יכלו להיות ידועים ביהודה כבר באותו זמן.⁴

¹ J.G. Février, 'La tactique hellénistique dans un texte de "Ayin Fashkha"', *Semitica*, 3 (1950), pp. 53–59

² K.M.T. Atkinson, 'The Historical Setting of the "War of the Sons of Light and the Sons of Darkness"', *Bulletin of the John Rylands Library*, 40 (1958), pp. 272–297

³ M. Avi-Yonah, 'The War of the Sons of Light and the Sons of Darkness and Maccabean Warfare', *IEJ*, 2 (1952), pp. 1–5

⁴ מ"צ סגל, 'מגילת המלחמה וזמן חיבורה', 'ידן, ח' רבין ו' ליכט (עורכים), מחקרים במגילות הגנוזות: ספר זכרון לאליעזר ליפא סוקניק ז"ל, ירושלים תשכ"א, עמ' 9–18. לדעת ברי"כוכבא חלק מצבא ינאי עבר הסבה לשיטת הלחימה הרומית, ומכאן ההסבר למאפיינים רומיים בתיאורי הלחימה במגילה. ראו: ב' ברי"כוכבא, 'הקרב בין תלמי לתירוס לאלכסנדר ינאי בבקעת הירדן ושאלת זמנה של מגילת בני אור', קתדרה, 93 (תשרי תש"ס), עמ' 7–56. לדיון בפירושו של ברי"כוכבא ראו להלן, סעיף 4ח.

ידין, שההדיר ופרסם את המגילה, הציג את הניתוח המפורט והמקיף ביותר של תיאורי הצבא ושיטת הלחימה במגילה. לדעתו מבנה היחידות, הארגון, הטקטיקה, כלי הנשק ואופן הלחימה כוללים מאפיינים מובהקים של ציוד וסדרי צבא רומיים; כלל המאפיינים האלה מעידים שהמגילה נכתבה בשלהי תקופת הרפובליקה או בתחילת תקופת הקיסרות, שכן משתקפים בהם מוסדות הצבא הרומיים בני הזמן ההוא.⁵ אמנם הועלו הסתייגויות אחדות, אך בדרך כלל נטו חוקרים לקבל את פרשנותו של ידין.⁶ גודפרי דריוור, שביקר את הצעותיו של ידין בעניינים אחדים, קיבל באופן בסיסי את גישתו, ואף טען כי הפרטים הצבאיים במגילה קשורים באופן ברור לנוהגי הצבא הרומי במאה הראשונה לסה"נ.⁷ במאמר מפורט שפורסם לפני שנים אחדות הסכים ראסל גמירקין שהצבא במגילת המלחמה מתואר לפי הדגם של הצבא הרומי, אך טען שידין טעה בזיהוי התקופה, ושמהאפייני הצבא במגילה הם אלה של הצבא הרומי במאה השנייה לפסה"נ. הוא סבר שהחיבור נכתב מיד לאחר טיהור המקדש וחיידוש עבודת הפולחן בשנת 164 לפסה"נ, והציע שכבר באותו זמן התארגן הצבא החשמונאי ופעל לפי הסדרים שהיו נהוגים בצבא הרומי.⁸ היו חוקרים שביקרו את הפרשנות שחיפשה לתיאורים הצבאיים במגילה דגם של צבא זר או העלו ספקות באשר לאמינות או לתוקף של התיאורים הצבאיים במגילה. לפי דעתו של אנטולי גצוב-גינצברג, המוסדות, הארגון הצבאי ודרכי הלחימה במגילה מתבססים על המסורת המקראית ועל פרשנותה, ולפיכך תיאוריהם אינם קשורים לסדרי צבא זר כלשהו.⁹ ז'ן קרמיניאק טען שלמחבר המגילה היה ידע קלוש בעניינים צבאיים ובשל כך נמנע מלתת הסבר לסדרי הצבא, הטקטיקה וכלי הנשק ולא קשר אותם לסדרי צבא כלשהו.¹⁰ חוקר אחר הצביע על כך שהמידע על שיטות הלחימה בסוריה ובארץ-ישראל במאה השנייה והראשונה לפסה"נ מועט, ולפיכך אי אפשר להחליט אם המאפיינים שציין ידין הם רומיים או לא. הוא גם העיר שההשראה לתיאורים במגילה היא מקראית, ושהמינוח עברי ולדעתו אינו תלוי במקור לטיני.¹¹

⁵ ידין, מגילת מלחמת בני אור בבני חושך ממגילות מדבר יהודה, ירושלים 1955, עמ' 115–179, 223–225.
⁶ ראו לדוגמה: T.H. Gaster, *The Scriptures of the Dead Sea Sect*, London 1957, pp. 258–259; G. Vermes, in: E. Schürer, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C. – A.D. 135)*, III, 1, G. Vermes, F. Millar & M. Goodman (eds.), Edinburgh 1986, pp. 398–404; P.S. Alexander, 'The Evil Empire: The Qumran Eschatological War Cycle and the Origins of Jewish Opposition to Rome', S. Paul et al. (eds.), *Emanuel. Studies in Hebrew Bible, Septuagint and Dead Sea Scrolls in Honor of Emanuel Tov*, Leiden 2003, pp. 17–31, esp. pp. 28–29 and n.10
⁷ G.R. Driver, *The Judaean Scrolls*, Oxford 1965, pp. 168–216
⁸ R. Gmirkin, 'The War Scroll and Roman Weaponry Reconsidered', *DSD*, 3 (1996), pp. 89–129
⁹ J. Duhaime, *The War Texts: IQM and Related Manuscripts*, London 2004, pp. 90–95
 למהות הצבא המתואר במגילת המלחמה (להלן, הערה 12) כלל אינו עולה בקנה אחד עם שיטת ידין. בעקבותיהם הלכה ר' ישי, 'ספרות המלחמה בקומראן: כתיבה יד 4Q491–4Q496 (מהדורה ופירושה) והשוואתם למגילת המלחמה (IQM)', עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה, תשס"ו, עמ' 11–13; הנ"ל, 'הדגם של תיאור מלחמת הקץ בספרות קומראן', מגילות, ד (תשס"ו), עמ' 122 והערה 5.
⁹ A.M. Gazov-Ginzberg, 'The Structure of the Army of the Sons of Light', *RevQ*, 5 (1964–1965), pp. 163–176
¹⁰ J. Carmignac, *Les textes de Qumran*, Paris 1961, pp. 85–86
¹¹ J. van der Ploeg, *Le rouleau de la guerre*, Paris 1959, pp. 7–11

מגילת מלחמת בני אור בבני חושך: היבטים צבאיים

לדעתי תיאורי הצבא במגילת המלחמה אינם מתבססים על דגם אחד בלעדי של צבא כלשהו. לפיכך מופרכים כל הניסיונות למצוא קשר מובהק בין הצבא של בני אור לבין צבא מסוים – מקראי, הלניסטי, חשמונאי או רומי, בין רפובליקני בין קיסרי. הן העיון בהשקפת העולם הכללית המתגלה בכל חלקי המגילה הן הבחינה של הפרטים הצבאיים מחייבים להגיע למסקנה הזאת. למחבר המגילה או עורכה היה ידע לא מועט בענייני צבא, אך הוא תיאר את הצבא של בני אור כצבא ייחודי שמאפייניו נקבעו מצד אחד על בסיס נתוני ראליה צבאיים ויצירות או מסמכים ספרותיים קודמים (הקרוכים לנושאו או שעסקו בו) ומצד אחר בהתאם להשקפות תאולוגיות ולאמונות דתיות הנוגעות לסדרי חברה וצבא בחוג הכת שבמסגרתה נכתבה המגילה. במאמר זה אציג תחילה מאפיינים של המגילה המצביעים על שילוב של יסודות דמיוניים וראליסטיים בחלקיה השונים ועל המכנה המורכב שלה. בהמשך אדון במבחר נתונים צבאיים ספציפיים, ואראה שמקצת היסודות הצבאיים במגילה היו נהוגים בשיטות צבאיות שונות ומקצתם מקוריים, פרי יצירה עצמאית שאינה תלויה במקור זר.¹²

ב. מי נלחם במי – לאפיונם של תיאורי המלחמה

'מגילת המלחמה' או 'מגילת מלחמת אור בבני חושך' הוא השם שנתנו חוקרים לחיבור המצוי במגילה שנתגלתה כאמור במערה 1 ליד קומראן. המגילה מכילה תשעה עשר טורים ובמקורה כללה לפחות עור טור אחד. מספר השורות בכל טור הוא ארבע עשרה עד תשע עשרה, ובמקור היו בכל טור עוד שורות אחדות, אך החלק התחתון של המגילה לא השתמר. כתיב היד נפגם במקומות אחדים וקריאתם אינה ידועה או רק משוערת. אין יודעים איך כונה החיבור במקורו, אך השם המודרני יאה לו, הן משום שעניינו העיקרי הוא המלחמה שתיערך בעתיד בין בני אור לבין בני חושך, הן משום שהדברים נאמרים במפורש בשבע השורות הראשונות:

וזוה ספר סרן | המלחמה. ראשית משלוח יד בני אור להחל בנורל בני חושך בחיל בליעל בגדוד אדום ומואב ובני עמון / וחזל יושבין פלשת ובגדודי כתיי אשור ועמדם בעזר מרשיעי ברית. בני לוי ובני יהודה ובני בנימין גולת המדבר ילחמו בס / בן | לכול גדודיהם בשוב גולת בני אור ממדבר העמים לחנות במדבר ירושלים, ואחר המלחמה יעלו משם. / ויבוא מלך | הכתיים במצרים. ובקצו יצא בחמה גדולה להלחם במלכי הצפון ואפו להשמיד ולהברית את קרן / וישראל / והיא עת ישועה לעם אל וקץ במשל לכול אנשי גרולו וכלת עולמים לכול גרול בליעל. והיתה מדומה / גנדולה ב | בני יפת ונפל אשור ואין עוזר לו וסרה ממשתל כתיים להבניען רשעה לאין שארית ופלתה לוא תהיה / לכול בני חושך.¹³

¹² כטבע הדברים אחזור על קצת מן הדברים שכתבתי על הנושא, בייחוד על הנתונים הצבאיים, במאמרי 'על הצבא במגילת מלחמת בני אור בבני חושך', א' אופנהיימר, י' גפני וד' שורץ (עורכים), היהודים בעולם ההלניסטי והרומי: מחקרים לזכרו של מנחם שטרן, ירושלים תשנ"ו, עמ' 105–131. במאמר הנוכחי הרחבתי את הדיון בכמה נושאים וקיצרתי באחרים, הגבתי על מחקרים שהתפרסמו מאז הופיע מאמרי הקודם, ובכמה עניינים שיניתי במקצת את דעתי או ניסחתי את הדברים באופן שונה; עמדתי הבסיסית בנוגע למהותו של הצבא המתואר במגילה לא השתנתה.

¹³ לשמו של החיבור ראו: א"ל סוקניק, מגילות גנוזות מתוך גניזה קדומה שנמצאה במדבר יהודה: סקירה ראשונה, ירושלים תש"ח, עמ' יח. יש הקוראים לחיבור בפשטות 'מגילת המלחמה' או 'סרן המלחמה', וכך גם בלועזית. לטקסט ולהשלמות ראו: דיין (לעיל, הערה 5), עמ' 254–258. גם בהמשך המובאות

מלחמת בני אור ובני חושך, 1QM, טור א

הן בדרך כלל לפי המהדורה של ידין. עם זאת קיבלתי את ההשלמות של פלוסר להתחלות של שורה 4, כלומר 'ויבוא מלך'. ושל שורה 5, כלומר 'ישראל', ולא כפי שהשלים ידין: 'על כל גדודין'. 'בליעל'. קטע מכתביד שלא היה ידוע לידין ולפלוסר (4Q496) מאשר את ההשלמה של פלוסר לשורה 5, וראו: ד' פלוסר, 'היסודות האפוקליפטיים של מגילת המלחמה', א' אופנהיימר, א' רפפורט ומ' שטרן (עורכים), פרקים בתולדות ירושלים בימי הבית השני: ספר זיכרון לאברהם שליט, ירושלים תשמ"א, עמ' 434-452; M. Baillet, *Qumrân grotte 4*, III: 4Q482-4Q520 (DJD, 7), Oxford 1982. H. Eshel, 'The Kittim in the War Scroll and in the Pesharim', D. Goodblatt, A. Pinnick & p. 58 D.R. Schwartz (eds.), *Historical Perspectives: From the Hasmoneans to Bar Kokhba in Light of the Dead Sea Scrolls* (STDJ, 37), Leiden 2001, pp. 32-44 (לוח X) מילה אחת בלבד ניתנת לקריאה בקטע המדובר (4Q496 3), ולכן לא קיבלה את קריאת באייה (לדבריה הקטע בלתי קריא בתצלומי רשות העתיקות). ראו: ישי, ספרות המלחמה (לעיל, הערה 8), עמ' 286. באייה אכן ציין את מצבו הרע של קטע זה, אך לא הביע ספק בקריאת כמה מילים, כגון 'גדולה' בשורה 4. אפשר שבאייה הושפע בקריאת הקטע מהנחתו שהוא מקביל למגילת המלחמה, טור א, שורות 1-9, אך הקריאה 'ראל' שקרא בקטע בשורה 5 אינה תלויה במגילת המלחמה, והיא שינתה את מה שקרא ידין במקום המקביל. צריך גם לציין שבאייה לא הכיר את מאמרו של פלוסר בנדון. מגן ברושי מסר לי כי ידין עצמו ביקר תחילה בחריפות את הצעת הקריאה של פלוסר, אך חזר בו לאחר שבאייה פרסם את הפרגמנט המדובר. זאת ועוד, בריכוכבא כתב שבעקבות פנייתו אלישע קימרון בדק ואימת את קריאת באייה. ראו: בריכוכבא (לעיל, הערה 4), עמ' 56, הערה 129. אני רואה אפוא צורך לדחות אותה. הזיהוי של מלך הכתים ושל כתיי אשור הנזכרים במגילת המלחמה עם מלך סלווקי ועם הסלווקים שבסוריה באופן כללי, כטענת פלוסר ואשל, נראה לי משכנע.

מגילת מלחמת בני אור ובני חושך: היבטים צבאיים

מן הקטע הזה למדים שבני אור הם בני השבטים לוי, יהודה ובנימין, המכונים 'גולת המדבר', בוודאי בשל מקום מושבם, בין ראלי בין במשמעות סמלית.¹⁴ עם זאת לפי שורה 5, מלחמת בני אור תהיה 'עת ישועה לעם אל', כלומר לעם ישראל כולו. האויבים הם בני חושך, חילו של 'בליעל', שהכותב מזהה עם אויבים מסורתיים של עם ישראל: עמי אדום, מואב, עמון ופלת. נוסף עליהם נזכרים הכתיים, שהניצחון עליהם הוא גולת הכותרת של המלחמה, כי הסרת ממשלתם תגרום לכך ש'שארית ופלתה לא תהיה לנכל בני חושך'. זהותם של הכתיים שנויה במחלוקת, וכך היו חוקרים שזיהו את כתיי אשור הנזכרים בשורה 2 עם מלכי בית סלווקוס, ואולם לדעת חוקרים אחרים הכתיים הנזכרים כאן ובמקומות אחרים במגילת המלחמה (טור א, שורות 9, 12; טור יא, שורה 11; טור טו, שורה 2; טור טז, שורות 2, 5, 7, 8; טור יז, שורות 12, 14, 15; טור יח, שורות 2, 4; טור יט, שורות 10, 13) הם הרומים.¹⁵ טענות הראשונים נראות לי מכריעות. 'מרשיעי ברית' מסייעים ('ועמהם בעזר') לבני חושך, והביטוי הזה מציין יהודים שפשעו בתורה כנאמר בדניאל יא, לב.¹⁶ המלחמה נוגעת גם לאחרים, הם 'בני יפת'. המלחמה תיערך בשני שלבים: השלב הראשון יהיה בשובם של בני אור מ'מדבר העמים' ובחנייתם ב'מדבר ירושלים' ומסתבר כי במהלכו יביסו את האויבים המסורתיים. לאחר מכן, כלומר לאחר שמלך הכתיים יסיים את מעשהו במצרים ויצא להילחם במלכי הצפון ויבקש להכריח את קרן ישראל, יגיע השלב השני והמכריע, שבו תתקיים המלחמה הסופית נגד הכתיים ויושמד כוחו של בליעל. הקרב האחרון הזה – שבו ייפלו הכתיים תוך הרג רב ויובסו כוחות החושך – נזכר גם בהמשכו של הטור (טור א, שורות 9–14) ושוב בחלק האחרון של המגילה (טור יז, שורה 10 – טור יח, שורה 8).

התיאור הקצר והתמציתי הזה (טור א, שורות 1–7) אינו תואם במלואו את התיאור המפורט המופיע בהמשך, והכולל פרטים ועניינים נוספים לא מעטים, מקצתם מהותיים. א. במהלך יום המלחמה הסופית נגד הכתיים ובני חושך (טור א, שורות 9–14) יגברו לסירוגין שני המחנות: שלוש פעמים בני אור ושלוש פעמים בני חושך, ורק כמערכה השביעית יזכו בני

¹⁴ J. Duhaime, 'War Scroll', לדעה שהביטוי 'גולת המדבר' אינו תמורה אלא תוספת ראו לדוגמה: J.H. Charlesworth (ed.), *The Dead Sea Scrolls: Hebrew, Aramaic, and Greek Texts with English Translations, II: Damascus Document, War Scroll, and Related Documents*, Tübingen & Louisville 1995, p. 86. הפירוש הזה נראה לי מוטעה בגלל היעדר וי"ו החיבור, שהמחבר מקפיד להשתמש בה בקטע זה. על משמעות הביטוי 'גולת המדבר', בהשפעת הנאמר בנבואת יחזקאל פרק כ, ראו: ד' דימנט, 'לא גלות שבמדבר אלא גלות שברוח: הפשר על ישעיהו מ 3 בסרך היחד', מגילות, ב (תשס"ד), עמ' 21–36, בייחוד 34–35.

¹⁵ ידין (לעיל, הערה 5), עמ' 2–24; י"מ גרינץ, 'מגילת אור וחושך: זמנה ויוצריה', ידין, רבין וליכט (לעיל, הערה 4), עמ' 19–30; דרייור (לעיל, הערה 7), עמ' 197–210; P.R. Davies, *IQM, the War Scroll from*; 210–197; *Qumran: Its Structure and History*, Rome 1977, pp. 88–90 (לעיל, הערה 13), עמ' 443–449; אשל (לעיל, הערה 13), עמ' 32–37; J. Carmignac, 'Les Kittim dans la guerre du fils de lumière contre les fils de ténèbres', *La nouvelle revue théologique*, 77 (1955), pp. 725–748; R. Gmirkin, 'Historical Allusions in the War Scroll', *DSD*, 5 (1998), pp. 172–214, esp. pp. 188–190. תפיסתו של גמירקין לעניין מהותו של הצבא ולעניין השיטה הצבאית במגילת המלחמה כמאמר זה ובמאמר אחר שפרסם על הנושא (לעיל, הערה 8) נראית לי שגויה לחלוטין כפי שאסביר בהמשך.

¹⁶ לפירוש מפורט, עם הפניות למקבילות לשוניות במקרא, בספרים החיצוניים ובמגילות אחרות, ראו: ידין (לעיל, הערה 5), עמ' 254–258.

ישראל שצמן

אור לניצחון המכריע, ובליעל ואנשיו יוכרעו סופית הודות להתערבות האל: 'שלושה גורלות יחזקו בני אור לנגוף רשעה ושלושה יתאזרו חיל בליעל למשוב גורל [...] ובגורל השביעי יד אל הגדולה מכנעת' (טור א, שורות 13–14, וראו גם: טור יח, שורה 1).
 ב. בהמשך מתוארת המלחמה שתימשך ארבעים שנה במחזורים של שבע שנים: שש שנות לחימה ושנת שמיטה (טור ב, שורות 1–14). מאחר שחלקו התחתון של הטור הראשון חסר, אין יודעים פרטים על הלחימה במחזור הראשון, ונותר רק תיאור עבודת המקדש בשנת השמיטה של מחזור זה, בשש השורות הראשונות של הטור השני. על הלחימה במחזורים האחרים וחישובי השנים נאמרים הדברים האלה:

ובשלוש ושלושים שני המלחמה הנותרות יהיו אנשי השם / קרואי המועד וכול ראשי אבות העדה בחרים להם אנשי מלחמה לכול ארצות הגויים מכול שבטי ישראל יחלוצו / להם אנשי חיל לצאת לצבא כפי תקודות המלחמה שנה בשנה. ובשני השמטים לוא יחלוצו לצאת לצבא כיא שבת / מנוח היאה לישראל. בחמש ושלושים שני העבודה תערך המלחמה: שש שנים יעורכוה כל העדה / יחד ומלחמת המחלקות בתשוע) ועשרים הנותרות. בשנה הראשונה ילחמו בארם נהרים ובשנית בבני לוד. בשלישית / ילחמו בשאר בני ארם בעוף וחול תונר ומשא אשר בעבר פורת. ברביעית ובחמישית ילחמו בכני ארפכשד. / בששית ובשביעית ילחמו בכול בני אשור ופרס והקדמוני עד המדבר הגדול. בשנה השמינית ילחמו בבני / עילם. בתשיעית ילחמו בכני ישמעאל וקטורה. ובעשר השנים אשר אחריהם תחלק המלחמה על כול בני חם / למשפחותם במושבותם. ובעשר השנים הנותרות תחלק המלחמה על כול [בני יפת] במושבותיהם (טור ב, שורות 6–14).

כמה עניינים וביטויים בתיאור זה טעונים הסבר. המלחמה תימשך חמישה מחזורים מלאים, שהם שלושים שנות לחימה וחמש שנות ('שני') שמיטה, ומחזור חסר, כלומר של חמש שנות לחימה. שלושים ושלוש 'שני המלחמה' (טור ב, שורה 6) הן אלה שלאחר המחזור הראשון. 'חמש ושלושים שני העבודה' (טור ב, שורה 9) הן כלל שנות הלחימה, ללא שנות השמיטה, ובשש מהן (כנראה, אך לא ודאי, אלו של המחזור הראשון) יגויסו הלוחמים מכלל העדה, ובעשרים ותשע שנים יתבסס גיוס הלוחמים על ארגונם לפי מחלקות, שאותו אין המחבר מסביר כאן. המחבר גם אינו מסביר אם ואיך הניצחונות והתבוסות הנוכחים בטור הראשון קשורים למחזורי הלחימה. זאת ועוד, האם בני אור יגברו סופית על העמים שנגדם תיערך הלחימה בתשע השנים הראשונות מבין שלושים ושלוש השנים (טור ב, שורות 10–13) ולעומת זאת יגברו בני חם הנלחמים בעשר השנים שלאחר מכן על בני אור? האם שש שנות הלחימה של המחזור הראשון, שתיאורן אבר, הן השנים שבהן נערכה המלחמה הנזכרת בטור א, שורות 1–3, ובשנות המלחמה של המחזורים הנותרים נערכת הלחימה של 'השלב השלישי', כפי שהציע ידן? אולם קשה ומוזר לכלול את בני חם, או את רובם, בין מלכי הצפון של השלב הזה.¹⁷ בכל זאת דבר אחד הכרחי וברור, והוא שהניצחון הסופי יושג במחזור השישי והאחרון, שבו תהיה הלחימה נגד בני יפת.

¹⁷ שם, עמ' 21–25. לפי פלוסר המלחמה המתוארת בטור א, שורות 1–3, היא המלחמה נגד הכתים הנערכת בשבעה גורלות ומוכרעת הודות ליד אל הגדולה המכניעה את האויבים (טור א, שורות 12–14). ראה: פלוסר (לעיל, הערה 13), עמ' 446. אולם לא נאמר על המלחמה הראשונה שהסתיימה בהכרעה, והיא בוודאי אינה זהה למלחמה הנדונה בטור א, שורות 4–7, שםסתיימה בנפילת ממשלת כתים והכנעת רשעה; את זו האחרונה צריך לזהות במלחמה הנערכת בשבעה גורלות.

מגילת מלחמת בני אור בבני חושך: היבטים צבאיים

ג. הקטע שצוטט מהטור השני מבהיר עניין מהותי: מחנה אויביהם של בני אור גדול הרבה יותר מזה המפורט בטור הראשון ונכללות בו שלוש קבוצות של עמים. עמי הקבוצה הראשונה מפורטים בדקדוק רב: ארם נהריים, בני לוד, שאר בני ארם נהריים (ערץ, חול, תוגר ומשא), בני ארפכשד, כל בני אשור ופרס והקדמוני, בני עילם ובני ישמעאל וקטורה. אף כי הזיהוי המדויק של שאר בני ארם נהריים אינו ודאי, ברור שהם ישבו ממזרח לפרת ('בעבר פורת'). חשוב לציין שבעריכת הרשימה השתמש המחבר ברשימת השמות של צאצאי בני נח בספר בראשית י, אך הכניס בה שינויים, כנראה כדי להתאימה לתפיסתו את סדר המלחמה מבחינה גאוגרפית, ואפשר שלעניין זה נעזר במקורות אחרים.¹⁸ מאחר ששתי הקבוצות האחרות הן בני חם ובני יפת, מובן שבקבוצה הראשונה נכללו בני שם. אולם המחבר השתמש במקורו (או במקורותיו) באופן חופשי, ובחר והשמיט שמות כרצונו. הוא גם הוסיף שמות שכלל אינם בבראשית י, כגון פרס, הקדמוני ובני ישמעאל וקטורה. פירוט העמים בקבוצה הראשונה מאפשר לזהות את מקומות מושבם מבחינה גאוגרפית. לעומת זאת בגלל ההכללה בנוגע לבני חם ולבני יפת – שהמחבר נמנע מלציין את שמותיהם המופיעים ברשימה בבראשית – מקומות מושבותיהם נשארים סתומים. מכל מקום עניין אחד מתבלט בעליל, והוא שהמלחמה בבני חושך היא מלחמה טוטלית בכל העמים האחרים.

בקטע המצוטט מהטור השני נאמר אכן במפורש שהמלחמה היא טוטלית: 'אבות העדה בחרים להם אנשי מלחמה לכול ארצות הגויים מכול שכטי ישראל יחלוצו / להם אנשי חיל לצאת לצבא' (טור ב, שורות 7-8). נמצאנו למדים שמנקודת ראות מסוימת או מסיבה כלשהי המחבר מרשה לעצמו להרחיב את הגדרת בני אור על כל ישראל – ולא רק על שלושת השבטים הנזכרים בטור הראשון – ואת הגדרת בני חושך על כל הגויים. התבטאויות נוספות מאשרות שהעדה הלוחמת כוללת את העם כולו, כלומר את כל שנים-עשר השבטים, כגון: 'ואחריהם ראשי הלויים לשרת תמיד שנים עשר אחד לשבט' (טור ב, שורה 2; וכן טור ג, שורות 12-14; טור ה, שורות 1-2). אבל הכוחות הנלחמים אינם רק בני אדם יצורי אנוש אלא גם יצורים על-אנושיים: 'ערת אלים וקהלת / אנשים בני אור וגורל חושך נלחמים יחד' (טור א, שורות 10-11). בראש כוחות החושך עומד בליעל, שאותו יצר האל, ועמו פועלים רוחות ומלאכי חבלה: 'ואתה / עשיתה בליעל לשחת, מלאך משטמה, ובחושך [ממשל]תו ובעצתו להרשיע ולהאשים וכול רוחי / גורלו מלאכי חבל בחוקי חושך יתהלכו' (טור יג, שורות 10-12; וכן טור יג, שורות 2, 4). לעומת בליעל מתייצב מיכאל, והוא העומד בראש כוחות בני אור. התגברותו של מיכאל, בעזרת האל, תביא לשליטה כללית של ישראל: 'בגבורת המלאך האדיר למשרת מיכאל באור עולמים / להאיר בשמחה בית ישראל שלום וברכה לגורל אל. להרים באלים (כלומר מלאכים) משרת מיכאל וממשלת / ישראל בכול בשר' (טור יז, שורות 6-8).

לסיכום דיון קצר וחלקי זה ראוי להדגיש שלושה עניינים. ראשית, תפיסת העולם הבסיסית בחיבור היא דואליסטית, לאמור יש חלוקה ומאבק בין מחנה הטוב והאור לבין מחנה הרשע והחושך, והחלוקה הזאת מקיפה הן את המציאות האנושית הארצית הן את המציאות העל-אנושית השממית. שנית, ניהול המלחמה, מהלכיה וסיומה נתפסים כגזורים מראש על פי תכנית אלוהית. בעיקרה זאת מלחמה אסכטולוגית שהודות להתערבות האל ינצחו בה בסופו של דבר בני אור, ובעקבות תבוסת בני חושך וביטול ממשל הכתים ייכון שלטון ישראל על

¹⁸ המקורות האחרים האפשריים הם דברי הימים א א וספר היובילים ח-ט. לזיהוי העמים ולעריכת הרשימה לפי 'היגיון צבאי-גאוגרפי' ראו: ירין (שם), עמ' 26-31.

הכול. שלישיית, כעניינים שונים התיאורים במגילת המלחמה מושפעים ממקורות מקראיים או מתבססים עליהם, ועם זאת יש בהם השמטות, תוספות ושינויים המעידים על גישה עצמאית, שמן הסתם קשורה במידת מה למציאות ההיסטורית בזמן כתיבת הדברים.¹⁹ כללו של דבר, מציאות ודמיון, שאילה ממקורות שונים – לא רק מקראיים – ויצירה מקורית, שימוש במטבעות לשון מטפוריים בתיאורים ראיסטיים כביכול – כל אלה ממוזגים יחד במגילת המלחמה. בדיון בשיטה הצבאית המתוארת בחיבור חובה להביא בחשבון מאפיינים אלה.

ג. מגילת המלחמה – חיבור, מהדורה ומסמכים ראשוניים

מגילת המלחמה שנתגלתה במערה 1 ליד קומראן תוארכה לפי אמות מידה פלאוגרפיות במועדים שונים בפרק הזמן שבין אמצע המאה הראשונה לפסה"ג לבין המחצית הראשונה של המאה הראשונה לסה"ג, ואותיותיה מוגדרות כשייכות לסגנון ההרודיאני.²⁰ לכאורה אפשר היה להסיק שהחיבור נכתב בפרק הזמן הזה, ולהניח שאם ממוזגים במגילה יסודות ראליים הם משקפים מוסדות צבאיים ושיטות לחימה שהיו נהוגים באותו פרק זמן. אולם בעיות אחדות ונתונים ושיקולים נוספים מלמדים שהמאפיינים הצבאיים שבמגילה – כולם, רובם או מיעוטם – אינם בהכרח אלה שנהגו בזמן כתיבתה. ראשית, כותב המגילה יכול היה להכיר אירועים ומוסדות צבאיים שקדמו לזמנו ולהיות מושפע מהם, הן מתקופה קרובה הן מתקופה קדומה הרבה יותר, וכבר ציינתי את השימוש שעשה במקורות מקראיים. שנית, במערה 4 שליד קומראן התגלו קטעים של שישה כתבייד העוסקים בנושא של מגילת המלחמה (4Q496–4Q491). אחד מכתביידיד היד האלה (4Q493) תוארך למחצית הראשונה של המאה הראשונה לפסה"ג, כתבייד אחר (4Q496) – לשנים אחדות לפני אמצע המאה הראשונה לפסה"ג, שני כתבייד תוארכו לזמנה של המגילה ממערה 1 (4Q495, 4Q492), והשניים האחרים (4Q494, 4Q491) – לזמן מה לאחר המגילה ממערה 1. זאת ועוד, באופן כללי ניתן לקבוע שבין כתבייד אלה ובין מגילת המלחמה ממערה 1 יש לא רק קרבה (לעתים עד כדי זהות), אלא גם שוני (ואפילו משמעותי) מבחינת המבנה

¹⁹ לרשימה מפורטת של מובאות מספרי המקרא במגילת המלחמה ראו: J. Carmignac, 'Les citations de l'Ancient Testament dans la Guerre des Fils de Lumière contre Fils de Ténèbres', *RB*, 63 (1956), pp. 234–260, 375–390; G. Ibba, *Le ideologie del Rotolo della Guerra (IQM): Studio sulla genesi e la datazione dell'opera*, Firenze 2005, pp. 203–261

²⁰ נ' אביגד, 'הפלאוגרפיה של מגילות ים המלח ותעודות קרובות', *ידן, רבין וליכט (לעיל, הערה 4)*, עמ' 107–139, במיוחד עמ' 122–134; F.M. Cross, 'The Development of the Jewish Scripts', 134–122; G.E. Wright (ed.), *The Bible and the Ancient East: Essays in Honor of W.F. Albright*, London 1961, pp. 133–202, esp. pp. 173–181; באייה (לעיל, הערה 13), עמ' 45. אביגד לא ציין מועד ספציפי לכתיבת המגילה במסגרת פרק הזמן ההרודיאני. קרוס תיארך את כתיבת המגילה בתקופה ההרודיאנית הקדומה, כלומר בשליש האחרון של המאה הראשונה לפסה"ג, ראו: קרוס (שם), עמ' 138. ודוהיים הצטרף לדעתו. ראו: דוהיים (לעיל, הערה 14), עמ' 80; באייה תיארך את כתיבת המגילה באמצע המאה הראשונה לפסה"ג. ראוי להעיר שתיארוך כתבייד על בסיס מאפיינים פלאוגרפיים יכול לציין פרק זמן משוער, לפעמים ארוך למדי, ולא שנה מסוימת או שנים אחדות. לעניין זה ראו: דריוור (לעיל, הערה 7), עמ' 410–420. על המגבלות של שיטות התיארוך (הן הפלאוגרפית הן שיטת פחמן 14) ומידת אי הדיוק בקביעת זמנן של המגילות ראו: R. van de Water, 'Reconsidering Paleographic and Radiocarbon Dating of the Dead Sea Scrolls', *RevQ*, 19 (1999–2000), pp. 423–440

מגילת מלחמת בני אור בבני חושך: היבטים צבאיים

והנוסח. כתבי־יד נוסף שנתגלה במערה 4 (4Q497), ושף הוא עוסק בנושא המלחמה, תוארך לאמצע המאה הראשונה לפסה"ג, אך ספק גדול אם היה משולב אי פעם בחיבור המצוי במגילה ממערה 1.²¹ התיארוך של כל הקטעים האלה מתבסס על צורת האותיות, ומאחר שהוא מוגדר באופן יחסי לתיארוך המגילה, הוא עשוי להיות מוקדם יותר או מאוחר יותר בהתאם לתאריך המוחלט שבו נכתבה המגילה – שכאמור אי אפשר לקבוע אותו במדויק. מתוך נתונים אלה ברור למדי שהחיבור שמייצגת המגילה ממערה 1 היה ידוע גם בנוסח שונה; הקטעים המעטים שנתגלו אינם מאפשרים לקבוע עד כמה שונה היה הנוסח שבכתבי־היד האחרים מזה שבמגילה ממערה 1. כמו כן ברור שנוסח כלשהו של החיבור נכתב קודם לנוסח הידוע לנו מהמגילה. ואכן כבר סוקניק, שפרסם לראשונה את המגילה, ושלא הכיר את הקטעים ממערה 4, טען שהמגילה היא העתק שנעשה זמן מה לפני חורבן בית שני, בעוד שהיצירה המקורית חוברת בתקופה שלפני החשמונאים. גם ידין הבחין בין החיבור המקורי להעתק שנתגלה במערה 1.²²

הבעיה העיקרית היא כיצד להכריע בין שתי אפשרויות. אפשרות אחת היא שבזמן כלשהו שקדם למועד הכתיבה של כתבי־היד שנתגלו אכן חובר חיבור אחד מקורי שנושא מלחמת בני אור בבני חושך, ונעשו ממנו, בשינויי נוסח מסוימים, העתקים שאפשר לראות בהם מהדרות שונות של החיבור המקורי, ואחת מן המהדרות הללו היא המגילה ממערה 1. אפשרות שנייה היא שהמגילה ממערה 1 היא חיבור שבו לוקטו או נערכו לראשונה מסמכים או יצירות שנכתבו בזמנים שונים על היבטים שונים של מלחמת בני אור בבני חושך. המגילה יכולה להיחשב חיבור עצמאי ומקורי אם האחראי לכתיבתה התיר לעצמו לשנות, באופן חופשי ולפי ראות עיניו, ניסוחים במסמכים וביצירות שבהם השתמש, להשמיט מהם קטעים ולהוסיף עליהם חומרים שהוא עצמו יצר. אולם אם הקפיד למסור בנאמנות את המסמכים או היצירות שהשתמש בהם, המגילה אינה אלא לקט או אוסף, שעורכו סידר אותו לפי הבנתו, שינה אולי במידת מה את נוסח הדברים, ואפשר שהוסיף לו הקדמה ודברי קישור. ידין ואחרים ראו במגילה חיבור שנכתב בזמן אחד על ידי מחבר אחד. אך סתירות או אי־התאמות בין חלקי המגילה – שרק מקצתן צוינו

²¹ באייה (שם), עמ' 12, 50; דוהיים (לעיל, הערה 14), עמ' 81–82. לפרסום הקטעים ראו: באייה (שם), עמ' 12–72; על 4Q497 ראו: באייה (שם), עמ' 69. לדברי דוהיים ארבעה כתבי־יד (4Q492, 4Q494, 4Q495, 4Q496) הם העתקים של גרסה הדומה לזו של מגילת המלחמה ממערה 1, ושני כתבי־יד (4Q491, 4Q493, וכן 4Q471b) הם עותקים של גרסאות אחרות. ראו: דוהיים (לעיל, הערה 8), עמ' 20–30. באותה דעה החזיק גם: G. Ibba, *Il 'Rotolo della Guerra': Edizione critica*, Torino 1998, pp. 51–54. גם אלכסנדר החזיק בדעה דומה, אך הדגיש שהגרסאות של כל כתבי־היד האלה (למעשה: שלוש) מבוססות על סך מלחמה מקורי אחד. ראו: אלכסנדר (לעיל, הערה 6), עמ' 19–22. המחקר המפורט והמדוקדק ביותר של כתבי־היד 4Q491–4Q496, הכולל השוואה למגילת המלחמה ממערה 1, הוא עבודת הדוקטור של ישי (לעיל, הערה 8), ועיקרי הדברים מופיעים במאמרה 'הדגם של תיאור מלחמת הקץ בספרות קומראן' (שם). מסקנתה הכללית היא שהקרבה בין כל כתבי־היד האלה חלה רק על התפילות ותיאורי המלחמה. לדיון – כולל סקירה של דעות חוקרים – בקשר בין מגילת המלחמה ממערה 1 לקטעים של ספרות המלחמה שנתגלו במערה 4 ראו עוד: D. Dimant, 'The Composite Character of the Sectarian Literature: as an Indication of Its Date and Provenance', *RevQ*, 88 (2007), pp. 615–630, esp. pp. 625–628

²² סוקניק (לעיל, הערה 13), עמ' יח–יט; ידין (לעיל, הערה 5), עמ' 222–223. להצעה בדבר שתי דוגמאות של נוסח קודם של החיבור ראו: E. & H. Eshel, 'Recensions of the War Scroll', L.H. Schiffman, E. Tov, & J.C. VanderKam (eds.), *The Dead Sea Scrolls: Fifty Years after Their Discovery*, Jerusalem 2000, pp. 351–353

לעיל – וניתוח של תוכנה הביאו תוך זמן קצר חוקרים שונים למסקנה שמגילת המלחמה היא יצירה שצורפו בה מסמכים שונים.

הדעה הכללית כיום היא שמגילת המלחמה היא חיבור מורכב, ועם זאת חלוקת הדעות בנוגע לזיהוי המסמכים המרכיבים את המגילה ולהפרדה ביניהם. אנדרה דיפון סומר הבחין בין תקנון המלחמה העיקרי (טורים ב–ד) לנספח (טורים טו–טז), ותיארך את כתיבת החיבור כולו לתקופה שלאחר כיבוש ארץ ישראל בידי פומפיוס.²³ יוהנס ון דר פלוך הבחין בין חיבור מוקדם לחיבור מאוחר. החיבור המוקדם כלל את הטורים א, י–יב, טו–טז, וכנראה גם יג–יד. מחברו של חיבור זה הושפע מדניאל יא, מ – יב, ג ומיחזקאל לח–לט, והוא כתב אותו זמן מה לאחר 164 לפסה"נ, במחצית השנייה של המאה השנייה. מחברו של החיבור המאוחר הוסיף על החיבור המקורי את הטורים ב–ט, ולדעת ון דר פלוך אפשר שהחלק הנוסף נכתב לאחר הכיבוש של פומפיוס, אך הוא נמנע מלהציע תאריך ודאי.²⁴ לדעת פיליפ דייוויס המגילה ממערה 1 כוללת שני מסמכים עיקריים. המסמך המקורי מקיף את טורים ב–ט, והוא אוסף שחובר בתקופה החשמונאית על בסיס מסורות מזמן המרד החשמונאי והשנים הראשונות שלאחריו. האוסף חובר בהשראת ספר במדבר א–י ויושם לתיאור מלחמה אסכטולוגית, שבה ינצחו שנים עשר שבטי ישראל את אויביהם. המסמך האחר מקיף את טורים טו–טז והוא נוצר על בסיס תקנון לחימה מקבי מקורי, שעריכתו הסופית נעשתה לאחר ההשתלטות הרומית על ארץ ישראל, כלומר לאחר אמצע המאה הראשונה לפסה"נ. בעת העריכה הוכנסו התיאורים הנוגעים למלחמה סופית שבבעה שלבים, האבודות של בני אור והכתיים. טורים יא–יב היו במקור אוסף נפרד של תפילות והימנונים, וטורים יג ויד היו בראשיתם קטעים עצמאיים. עם הזמן החלו להתייחס אל שלושת המסמכים ושני הקטעים כשייכים למסגרת אחת וביקשו לחבר תקנון מלחמה עקיב שבו ישולבו כל המסמכים האלה. העורך הכללי של המגילה כתב כהקדמה את טור א במאה הראשונה לסה"נ, בזמן שצפה מלחמה סופית נגד הרומים.²⁵ לפי דעתו של גמירקין מגילת המלחמה מכילה ארבעה (או חמישה) מסמכים עיקריים: טורים י–יד, שכוללים שני סוגי חומר, חומר לא־צבאי קדם־חשמונאי וחומר מקבי קדום; טורים טו–טז, שהם מסמך המוקדם לחנוכת המקדש בשנת 164, ושעניינו קרב אסכטולוגי נגד הכתיים; טורים ב–ט, מסמך שחובר זמן קצר לאחר חנוכת המקדש בשנת 164; טור א, נכתב אחרון.²⁶ הוצעו עוד הצעות בנוגע לתכולה של היצירות או של המסמכים שעל בסיסם נערכה או חוברת המגילה ממערה 1, אך אין צורך לפרט כאן את כולן.²⁷

²³ A. Dupont-Sommer, *Les écrits esséniens découverts près de la Mer Morte*, Paris 1959, pp. 181, 183

²⁴ ון דר פלוך (לעיל, הערה 11), עמ' 11–25.

²⁵ דייוויס (לעיל, הערה 15), במיוחד עמ' 123–124. ראוי להעיר שהתיארוך של 4Q496 (המכיל שורות מטור א) סמוך לאמצע המאה הראשונה לפסה"נ סותר את הצעת דייוויס לראות בטור א הקדמה שנכתבה במאה הראשונה לסה"נ.

²⁶ גמירקין (לעיל, הערה 15), עמ' 204–208.

²⁷ לדוגמה ראו: P. von der Osten-Sacken, *Gott und Belial*, Göttingen 1969, pp. 55–75. אוסטן זאקן תיארך את החיבור המקורי של מגילת המלחמה לתקופת מרד החשמונאים, והוא סבר שתיאור סדרי הצבא והלחימה (טורים ב–ט), שנוסף למרכיב הראשוני של החיבור (טורים א, טו–טז), מקורו בשיטות הלחימה של המקבים (שם, עמ' 28–41, 88–115). איבה סבור כי החיבור עבר ארבעה שלבי עריכה, וכי שלושת הראשונים קדמו לשנת 150. ראו: איבה (לעיל, הערה 19), בעיקר עמ' 263–268. כתיבי יד אחרים שיוחסו לספרות המלחמה הם 4Q497, 4Q529, 6Q18, 11Q14, 4Q471. ראו: איבה (לעיל, הערה 21), עמ' 55–56; אלכסנדר (לעיל, הערה 6), עמ' 20; ודהיים (לעיל, הערה 8), עמ' 33–35.

מגילת מלחמת בני אור בבני חושך: היבטים צבאיים

אין הוכחות חותכות אף לאחת מן ההצעות שהוצעו לזיהוי של המסמכים המקוריים ולשחזור שלבי היווצרותו של הטקסט של מגילת המלחמה, אם היו כאלה, ואף אחת מן ההצעות אינה מספקת הסבר משכנע ללא עוררין לסתירות ולא־ההתאמות בין חלקי המגילה. גם אילו אפשר היה להראות בוודאות שחלקי מגילה מסוימים – ולהגדיר במדויק את היקפם בתוך המגילה – מסתמכים על מסמכים מקוריים ולקבוע את זמנם, אין שום אפשרות לדעת אם הנוסח הידוע מהמגילה במערה 1 הוא הנוסח המדויק של המסמכים המקוריים. עורך המגילה או מחברה יכול היה להכניס שינויים בתיאורי הצבא כדי להתאימם במידת מה לזמנו או להשקפותיו ולכוונותיו הכלליות. כאמור אם היה זה עורך נאמן למקורותיו היו השינויים מעטים, אך אם היה מחבר עצמאי עשויים היו השינויים להיות רבים ומשמעותיים יותר. במקורות המקראיים הוכנסו כאמור שינויים, ויש בהם השמטות ותוספות, כלומר נעשה בהם שימוש חופשי. כללו של דבר, אפשר וסביר שהמוסדות הצבאיים ושיטת הלחימה המתוארים במגילה כוללים מאפיינים, אם מעט אם הרבה, שאינם בני תקופה אחת או שייכים לשיטה צבאית אחת. מסקנה זאת תואמת את אפיון המגילה כיצירה שממוזגים בה אלמנטים שונים, מסקנה שהגעתי אליה בסיום הדיון בסעיף הקודם.

ד. רגלים ופרשים – סוגיהם ויחידותיהם

1. מערכת פנים

צבא בני אור כולל רגלים כבדים, רגלים חצי־כבדים וקלים ופרשים. כמה מונחים מופיעים במגילה לציון יחידות הרגלים: 'מערכה', 'מערכת פנים', 'דגל', 'דגל ביניים'. המונח 'מערכה' מופיע במשמעויות אחדות ובכללן כלל הכוחות הנערכים לקרב, יחידה או שורה של 1,000 איש, ובמקרים אחרים משמעותו זהה לזו של המונח 'מערכת פנים'. 'דגל' מציין יחידה של 1,000 חיילים, ו'דגל ביניים' מציין יחידה בגודל זה שחייליה חצי־כבדים או קלים. תיאורי מערכת הפנים מעוררים קשיים והוצעו להם כמה פירושים כפי שמראים שלושה הקטעים החשובים ביותר מבחינת המידע שהם מכילים על מבנה היחידה הזאת וגודלה:

(א) סרך לסדר דגלי המלחמה בהמלא צבאם להשלים מערכת פנים. על אלף איש תאסר המערכה ושבעה סדרי / פנים למערכה האחת סדורים בסרך מעמד איש אחר איש (טור ה, שורות 3–4).

(ב) ובעמוד הנוהגים והלויים וכול אנשי הסרך יסדרו המערכות מערכה אחר מערכה (טור ה, שורה 15).

(ג) ובהגפם לפניהם יתקעו הכוהנים בחוצרות המקרא ויצאו אליהם כול אנשי הבינים מתוך / מערכות הפנים ועמדו ששה דגלים והדגל המתקרב כולם שבע מערכות שמונה ועשרים אלף / אנשי מלחמה והרובכים ששת אלפים כל אלה ירדופו להשמיד אויב במלחמת אל לכלת עולמים (טור ט, שורות 3–5).

הקטע הראשון קובע את הסרך, כלומר התקנון או הכללים, לארגון הדגלים של מערכת פנים כאשר מגייסים את כלל הצבא. הכול מסכימים שהביטוי 'על אלף איש תאסר המערכה' משמעותו שהמערכה מחוברת או מורכבת מיחידות של 1,000 איש. לא כך באשר לביטוי 'שבעה סדרי פנים למערכה האחת'. אם המונח 'מערכה' במשפט זה זהה למערכת פנים, יכול להשתמע שמערכת פנים מנתה שבע שורות ('סדרי פנים'), כלומר יחידות משנה של 1,000 איש כל אחת, ובסך

ישראל שצמן

הכול 7,000 חיילים, וזאת אכן דעתם של דרייוור ודייוויס. דרייוור טען שבקטעים ב ריג המונח 'מערכה' מציין שורה של 1,000 איש, ושאינן לו המשמעות של מערכת פנים. מקטע ג הסיק שהצבא כולו, שמנה 28,000 לוחמים, הורכב מארבע מערכות פנים, שהסתדרו לקרב זו ליד זו, כל אחת בשבע שורות של 1,000 חיילים, שנערכו זו לאחר זו.²⁸ אולם אם גם בקטעים ב ריג המונח 'מערכה' משמעותו מערכת פנים, אין זה אפשרי שהיחידה הזאת מנתה 7,000 לוחמים, שהרי מניינו של כלל הצבא היה מגיע לסך של 49,000 ולא 28,000 אנשי מלחמה. מאחר שנראה שסך הלוחמים בקטע ג כולל גם את הלוחמים של שבעת דגלי הביניים, 1,000 לדגל, נובע שהחיילים של שבע המערכות הנזכרות כאן (מערכות פנים) מנו 21,000 איש, כלומר 3,000 איש בכל אחת. כל מערכת פנים הורכבה משלושה דגלים, שכל אחד מנה 1,000 איש, וכאשר התייצבו המערכות לקרב הן נערכו ב'שבעה סדרי פנים' (קטע א), כלומר שבע מערכות זו אחר זו. לפי ידיו, שנקט את הפירוש הזה, כל מערכת פנים התפרשה לרוחב, דגל ליד דגל, והסתדרה בשורה אחת של 3,000 חיילים (3 X 1,000).²⁹ גמירקין לא דן בסתירה האפשרית בשימוש המונחים בקטעים השונים, אך טען שכל מערכת פנים הורכבה משלושה דגלים של חיילים כבדים ומדגל ביניים אחד, כלומר חיילים חצי-כבדים או קלים (מתגרים, skirmishers). שבע מערכות הפנים ('לגיונות' כלשונו) נערכו זו ליד זו, והדגלים בכל אחת מהן נערכו זה לאחר זה בארבע שורות, ובאחרונה מתוכן היו ערוכים המתגרים של דגל הביניים.³⁰

למרות הפירושים השונים מסכימים החוקרים בכמה עניינים עיקריים. מערכת הפנים הורכבה מיחידות משנה, כל אחת בת 1,000 חיילים; הן מערכת הפנים הן הדגלים תאמו דגם רומי: מערכת הפנים (7,000, 3,000, 4,000 חייל לפי שלוש ההצעות השונות) היא הלגיון הרומי, והדגל או דגל הביניים (1,000 לוחמים) הוא הקוהורטה הרומית (דרייוור וידין) או אחת מארבע יחידות המשנה העיקריות שמהן הורכב הלגיון הרומי במאה השנייה לפסה"נ (גמירקין). על פי פרטי מידע המופיעים במקומות שונים במגילה, מערכת הפנים אכן הורכבה מיחידות משנה שכל אחת מנתה 1,000 איש, אולם כל הצעות הפירוש להציב דגם רומי למערכת הפנים או ליחידת המשנה של 1,000 איש, כלומר דגל ובמספר מקרים מערכה, בטעות יסודן ואין לקבלן.

אתחיל בהצעה לזהות בצבא וליתר דיוק בלגיון הרומי של המאה השנייה לפסה"נ את הדגם שלפיו מתואר צבא בני אור. תחילה עלי להעיר שבתפיסתו הכללית של גמירקין על התפתחות הצבא הרומי ועל השינויים שחלו בו יש טעויות בסיסיות, ואציין רק עניין מרכזי אחד. לפי גמירקין הארגון האופייני ללגיון הרומי במאה השנייה, שתיאר פוליביוס, בוטל על ידי מריוס ברפורמה חדר-פעמית בשנת 104 לפסה"נ, ובהתאם לכך הוא קובע את מאפייניו של הצבא הרומי הבת-מריאני והקדם-מריאני. אולם התפיסה הזאת שגויה, לפי ששינויים מסוימים שיוחסו למריוס התפתחו בהדרגה במשך המאה השנייה והתמסדו סופית רק במאה הראשונה. לדוגמה, בניגוד למה שחוקרים לא מעטים ייחסו לרפורמה הצבאית שמריוס ביצע ככיכול, גיוס החובה כלל לא בוטל, ויש עדויות שיחידות המניפוליים (להלן) ולחימה ברומח (hasta) – שני מאפיינים בסיסיים של מבנה הלגיון ושיטת לחימתו – נהגו גם לאחר זמנו של מריוס, אף כי לא ברור באיזה היקף. זאת ועוד, לפי גמירקין, מריוס ביטל את השימוש בחיילים נליטים (ראו להלן).

²⁸ דרייוור (לעיל, הערה 7), עמ' 190. ראו גם: דייוויס (לעיל, הערה 15), עמ' 48–50, שפירושו זהה בעיקרו לזה של דרייוור.

²⁹ ידין (לעיל, הערה 5), עמ' 150–154.

³⁰ גמירקין (לעיל, הערה 8), עמ' 105–106, הערה 90.

מגילת מלחמת בני אור בכני חושך: היבטים צבאיים

מימין: החימוש של ה־triarii: רומח הדקירה (hasta); החרב הספרדית (gladius); המגן (scutum); קסדה ושריון טבעות או שרשרות (שחזור). משמאל: חימוש ה־velites, ה'קלים' של הלגיונות: כידוני הטלה, חרב ומגן עגול וקסדה עשויה עור זאב (שחזור)

והפעם האחרונה שחיילים מסוג זה לחמו הייתה במלחמת יוגורטה, שנסתיימה בשנת 106 לפסה"ג. אבל גליטים לחמו בצבאו של סולה בקרב אורכומנוס בשנת 86 לפסה"ג, ואין יודעים מתי חדלו מצביאים רומים לגייסם במסגרת הלגיון.³¹ לפיכך אף אילו צדק גמירקין בדבריו על דגם הלגיון שלפיו תואר צבא בני אור, הדגם הזה עוד התקיים במידה מסוימת במחצית הראשונה של המאה הראשונה לפסה"ג, וכך נשמט הכסיס לתיארוך שלו. אולם גמירקין טועה מעיקרו של דבר.³² הלגיון התקני שתיאר פוליביוס הורכב מארבע יחידות עיקריות: 1,200 חיילים קלי נשק הקרויים וליטים (velites), שהוצבו לפני היחידות האחרות כשהלגיון נערך במערכת קרב; 1,200 חיילים כבדים, הסטטים (hastati), שהיו צעירים ויצרו את הקו הראשון של מערכת הקרב;

³¹ שם, עמ' 101, ושם הפניה לסלוסטיוס, מלחמת יוגורטה, 46. לזולטים בקרב אורכומנוס בשנת 86 ראו: פרוגטינוס, סטרטגמה, ב, 3, 17. לדיונים בנושאים שקשורים לרפורמה שיוחסה למריוס ראו: J. Rich, 'The Supposed Roman Manpower Shortage of the Later Second Century', *Historia*, 32 (1983), pp. 287–331; P.A. Brunt, *The Fall of the Roman Republic and Related Essays*, Oxford 1988, pp. 253–256; J. Patterson, 'Military Organization and Social Change in the Later Roman Republic', J. Rich & G. Shipley (eds.), *War and Society in the Roman World*, London 1993, pp. 92–112; J.E. Lendon, *Soldiers and Ghosts: A Critical History of Battle in Classical Antiquity*, New Haven & London 2005, pp. 427–429 ושם הפניות לספרות נוספת. על המבנה הטקטי ושיטת הלחימה של הצבא הרומי בתקופת הרפובליקה ראו: י' שצמן, 'צבא ואוכלוסיה', ר' צלניק וי' שצמן (עורכים), רומא: אימפריאליזם ואימפריה, ב, תליאביב תשס"ג, בעיקר עמ' 74–99. ראו לציון שפרשים רומיים המשיכו לשרת עם הלגיונות לפחות עוד שתי עשרות שנים לאחר הרפורמה המיוחסת למריוס, וראו: J.B. McCall, *The Cavalry of the Roman Republic*, London & New York 2002, pp. 100–107

³² על הרגלים הכבדים והקלים ראו: גמירקין (לעיל, הערה 8), עמ' 98–104.

1,200 חיילים כבדים מבוגרים יותר, פרינקיפים (principes), שניצבו בקו השני של מערכת הקרב; 600 חיילים כבדים – כלי נשקם נבדלו במקצת מאלה של האחרים – שנקראו טריאריים (triarii), ושהיו המבוגרים ביותר וניצבו בקו השלישי של מערכת הקרב. כל אחת משלוש היחידות של החיילים הכבדים, ההסטטים, הפרינקיפים והטריאריים, חולקה לעשר יחידות שנקראו מניפולים (manipuli, חופנים). מניפולוס של הסטטים ושל פרינקיפים מנה 120 איש, ומניפולוס של טריאריים מנה 60 איש (פוליביוס ו, 20–21). על חלוקתם של הווליטים ליחידות משנה אין מידע. מיותר כמעט לומר שעוצבה צבאית מהסוג של לגיון המורכבת מיחידות שגודלן $1,200 + 1,200 + 1,200 + 600$, בסך הכול 4,200 איש, אינה דגם לעוצבה צבאית מהסוג של מערכת הפנים, שמורכבת מיחידות שגודלן $1,000 + 1,000 + 1,000 + 600$ (לפי גרסת גמירקין), ובסך הכול 4,000 איש. המניפולים של 120 או 60 איש אינם דגם ליחידות משנה של 100 או 50 איש המשתמעות מהתיאור במגילת המלחמה. אף צריך להעיר שאין במגילה ידיעה של ממש שמערכת פנים כללה דגל ביניים, וכך הכללתו בעוצבה הזאת היא בגדר השערה בלבד. כמו כן אין זה נכון שהווליטים נעו קדימה במרווחים שבין המניפולים של הטריאריים, הפרינקיפים וההסטטים כדי להיערך בחזית מערכת הקרב כפי שנעו דגלי הביניים במרווחים שפתחו הדגלים האחרים של מערכת הפנים. תנועה כזאת הייתה מיותרת מאחר שמתחילה נעו הווליטים ראשונים.³³ ועניין אחרון, לפי הפירוש של גמירקין מונה צבא בני אור שבע מערכות פנים, שהוא קורא להן לגיונות. אולם הצבא הרומי מעולם לא מנה מספר כזה של לגיונות. ממועד כלשהו במאה הרביעית פיקד כל קונסול על שני לגיונות. הצבא הרומי התקני מנה ארבעה לגיונות, ורשמית זה היה הגודל התקני גם במאה השנייה. כפי שמוסר פוליביוס, לכל קונסול הוקצו גם שתי עוצבות של בעלי ברית לטינים ואיטלקים שהיו שוות בגודלן ללגיון, וכך מנה צבא קונסולרי תקני ארבעה לגיונות. בפועל גויסו פעמים רבות במאה השלישית והשנייה לגיונות רבים יותר, אך בשום קרב או מלחמה לא פעל צבא רומי בן שבעה לגיונות.³⁴

גם הלגיון שהתמסד מאז שלהי תקופת הרפובליקה אינו יכול להיות דגם לצבא בני אור. בלגיון הזה היו עשר קוהורטות, כל אחת מהן מנתה 500 חייל בערך והורכבה משש קנטוריות.³⁵ גם הקוהורטות של חיל העזר (auxilia), חיל שאוגוסטוס מיסדו, מנו 500 חייל כל אחת, אף כי מאז התקופה הפלווית היו גם קוהורטות של 1,000 חייל.³⁶ הלגיון הרומי מנה 5,000 חיילים בערך בשלהי תקופת הרפובליקה, ומאז אוגוסטוס 5,000–6,000 חיילים.³⁷ ידן שגה בעניין זה,

³³ לעניין הווליטים ראו: שם, עמ' 101, ושם הפניה אל: L. Keppie, *The Making of the Roman Army*, London: 1984, pp. 38–39. אלא שקפי כתב במפורש שבתנועה לקראת קרב נעו הווליטים בראש, לפני שלושה הקווים האחרים. בנסיבות מסוימות (כגון מארבים, התנגשויות בין כוחות מצומצמים, סיור, הסחה, הטרדה ואיסוף תבואה) הווליטים פעלו באופן עצמאי או בשילוב עם פרשים. לדוגמה ראו: פוליביוס א, 40, 7; ג, 102, 2; יא, 21, 7; ליוויס כח, 33, 2; לא, 35, 2–7; לנרון (לעיל, הערה 31), עמ' 178–180. גמירקין ניסה להתכחש להבדלים מהותיים בין הווליטים לחיילי דגלי הביניים, אך ראו להלן.

³⁴ על מספרי הלגיונות בתקופה 200–91 לפסה"ג ראו: P.A. Brunt, *Italian Manpower*, Oxford 1971, pp. 422–432.

³⁵ J. Kromayer & G. Veith, *Heerwesen und Kriegführung der Griechen und Römer*, München 1928, pp. 492–494.

³⁶ 'שצמן', 'הצבא הרומי מאוגוסטוס עד אדריאנוס', א' רפפורט (עורך), יהודה ורומא: מרידות היהודים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 272–273, 409, הערה 70.

³⁷ ברנט (לעיל, הערה 34), עמ' 671–676, J. Roth, 'The Size and Organization of the Roman Imperial

מגילת מלחמת בני אור בבני חושך: היבטים צבאיים

מפני שהסיק מנתונים בנוגע לגיונות שכוח האדם שלהם התמעט (3,000–4,000), על הגודל התקני של הלגיון.³⁸ גם דרייור טעה בהנחתו שבלגיון היו שבע קוהורטות (כמספר הדגלים במערכת פנים לפי פירוש) ולא עשר. כללו של דבר, הלגיון מוזמנו של קיסר לא דמה ובוודאי לא היה זהה, הן מבחינת גודלו (5,000–6,000) הן מבחינת הרכבו (עשר קוהורטות), למערכת פנים, בין אם מנתה 3,000 חיילים והורכבה משלושה דגלים ובין אם מנתה 7,000 חיילים והורכבה משבעה דגלים. והקוהורטה לא דמתה ובוודאי לא הייתה זהה לדגל הן מבחינת גודלה הן מבחינת הרכבה.

גם העוצבות הטקטיות של הצבאות ההלניסטיים לא יכלו לשמש דגם למערכת פנים. היחידה הגדולה ביותר הייתה הסטרטגיה, או פלנגארכיה, שמנתה 4,096 חיילים. היא הורכבה מארבע יחידות של 1,024 חיילים, הכילארכיה, שכל אחת מהן כללה ארבע יחידות משנה של 256 חיילים. היחידות נערכו לקרב בטורים שמנו בדרך כלל שישה עשר חיילים, אם כי לפעמים היו שינויים בגלל אילוצים של כוח אדם או עקב שיקולי מפקדים.³⁹ אמנם במובנה הבסיסי הייתה הכילארכיה יחידת 1,000 כמו הדגל, אך ההרכב של יחידות המשנה של הסטרטגיה וההיערכות בטורים של שישה עשר חיילים לעומק, שונים באופן מהותי מאלה של מערכת הפנים.

2. דגלי ביניים

דגלי הביניים כללו כאמור חיילים חצי-כבדים וקלים. בצבא היו שבעה דגלי ביניים, כפי שמלמד קטע ג לעיל ('ועמדו ששה דגלים והדגל המתקרב'). על מספר זה אפשר ללמוד גם ממידע שנמסר במקום אחר במגילה: 'מאתים פרשים יצאו עם אלף מערכת אנשי הביניים' (טור ו, שורה 10). מאחר שנאמר שם כי סך כל הפרשים שפעלו יחד עם אנשי הביניים היה 1,400 איש, עולה שהיו שבע יחידות (כאן מערכת ולא דגל) של אנשי ביניים, ושכל אחת מנתה 1,000 איש. הלוחמים של דגלי הביניים מתאפיינים לפי כלי הנשק שלהם: שני דגלים של קלעים, שלושה דגלים של מטילי זרקות, דגל של מחזיקי חנית ומגן ודגל של מחזיקי מגן וכידן (טור ו, שורות 1–5; טור ח, שורות 1–18).

מבחינת גודלו דגל הביניים (כמו הדגל) דומה לכילארכיה, ובצבאות ההלניסטיים היו כוחות שאורגנו ביחידות כאלה, ובהם שירתו קלעים, מטילי זרקות ולוחמי חניתות. אבל לא היו בצבאות ההלניסטיים חיילים שכלי התקיפה היחיד שלהם היה חרב.⁴⁰ כמו כן ליחידות המשנה של הכילארכיה (512, 256, 64 וכ"ו) אין מקבילות בדגל, שההיררכיה הפיקודית שלו –

38. *Legion*, *Historia*, 43 (1994), pp. 342–362. הסברו של רות לגודלו של הלגיון נראה לי מופקפק, אך לא כאן המקום לדון בכך.

39. לנתונים על מצבת לגיונות ראו: ברנט (שם), עמ' 687–693. המצבה כמובן אינה מלמדת על חקן, וכך אין ללמוד דבר מהעובדה שהלגיון השישי מנה 1,000 חיילים בקרב זלה (*Zela*) בשנת 47.

40. אסקלפודוטוס, טקטיקה, ו, 2; איליאנוס, טקטיקה, ט, 1–8; אריאנוס, טקטיקה, טו, 2; ב' ברכוכבא, מלחמות החשמונאים: ימי יהודה המקבי, ירושלים תשמ"א, עמ' 36–38. לדיון מפורט ראו: W.K. Pritchett, *Ancient Greek Military Practices (=The Greek State at War, I)*, Berkeley & Los Angeles 1971, pp. 134–143.

על כוחות כאלה ראו: פוליביוס ה, 65, 79, ומשתמע מהנתונים הספציפיים שאורגנו ביחידות של 1,000. אפשר שהייתה חלוקה ליחידת משנה של 500 איש, שלה מרמזים נתוני פוליביוס על 1,500 הכרתים ו-500 הלודים נושאי החניתות.

שר אלף, שר מאה, שר חמישים ושר עשרה (טור ד, שורות 1-5) – מרמזת לגודלן של יחידות המשנה שלו. גודל הדגל אינו תואם גם את גודלה של יחידת הווליתים, בניגוד להצעתו של גמירקין. הווליתים צוידו בחרב, במגן, בכלי הטלה ובקובע (פוליכיוס ו, 22), ולא היה הבדל בכלי הנשק בין וליטים של לגיון אחד למשנהו. הן מבחינת אחידות הציוד הן מבחינת פרטי הציוד לא דמו אפוא הווליתים ללוחמים של דגלי הביניים, והטענה בדבר התאמה כללית ביניהם אינה משכנעת.⁴¹ חיל העזר (auxilia) של הצבא הרומי אורגן, כפי שכבר נאמר, בקוהורטות שמנו בדרך כלל 500 חיילים, ושהורכבו ממש קנטוריות.⁴² כלי הנשק של אנשי היחידות האלה לא היו אחידים. היו יחידות של קשתים, של לוחמים בחניתות, של לוחמים בחרב ושל קלעים, ורק באופן שטחי אפשר למצוא התאמת מה עם החיילים של דגלי הביניים. אולם אפילו הייתה התאמת מה, המבנה של היחידות שונה לחלוטין מהמבנה של דגלי הביניים.

3. הפרשים

התיאור של חיל הפרשים במגילה כולל נתונים מספריים והסבר על היערכותם בשילוב עם החילות האחרים:

ושבעה סדרי פרשים יעמודו גם המה לימין המערכה ולשמאלה מזה ומה יעמודו סדריהם. שבע מאות / פרשים לעבר האחד ושבע מאות לעבר השני. מאתים פרשים יצאו עם אלף מערכת אנשי הביניים. וכן / יעמודו לכול עובדי המחנה. הכול שש מאות וארבעת אלפים. ואלף וארבע מאות רכב לאנשי סרך המערכות / חמשים למערכה האחת. ויהיו הפרשים על רכב אנשי הסרך שש אלפים, חמש מאות לשבט (טור ו, שורות 7-10)

חיל הפרשים (רכב) מונה 6,000 איש, המגויסים לפי מכסה של 500 לשבט, כלומר משנים-עשר שבטי ישראל. נתון מספרי זה של סך חיל הפרשים מצוין במקום נוסף במגילה (טור ט, שורה 5), ואין בעניין זה שום ספק. מקצת הפרשים, שבהמשך נאמר כי נשקם קל – 'קשת וחצים וזרקות מלחמה' (טור ו, שורה 15) – פועלים בשיתוף עם דגלי הביניים. הפרשים האחרים, שעליהם נאמר כי נשקם כבד – 'שריונות (?) ובתי ראשים ושוקים. ומחזיקים בידם מגני עגלה ורומח ארוך שמונה [אמות]' (טור ו, שורה 14) – פועלים בשיתוף עם המערכות (הם מכונים רכב, היינו הפרשים וסוסיהם). כמו כן ברור שלכל דגל ביניים מוקצים 200 פרשים, המוצבים ביחידות של 100 איש מימין ו-100 משמאל לדגל ('לכול ע[ב]די המחנה'). הנתונים המספריים על הקצאת הפרשים לדגלי הביניים ועל הצבתם במערכת הקרב – בסדרים ובשני עברי המחנה – מלמדים כי היחידות הטקטיות של הפרשים מונות, בסדר עולה, 50, 100 ו-200 פרשים. לעומת זאת הנתון המספרי על מכסת הגיוס השבטית, 500 איש לשבט, אינו בא לידי ביטוי בהיערכות לקרב, ואין לראות בו רמז לקיומה של יחידה טקטית בגודל זה.

משמעות המשפט הדין בשילוב בין המערכות לפרשים ('ואלף וארבע מאות רכב לאנשי סרך המערכות חמשים למערכה האחת') אינה ברורה. ממשפט זה משתמע שהיו 28 מערכות (= 1400:50), כלומר מערכה כאן אינה יכולה להיות מערכת פנים, שהרי היו לכל היותר שבע

⁴¹ גמירקין (לעיל, הערה 8), עמ' 103, הערה 76, ושם הפניה לווגטיוס ג, 14 בניסיון לאשש את הצעתו. אבל המידע המבולבל של וגטיוס, שמזכיר גם קשתים ומפעילי ארטילריה, מחליש עוד יותר את הצעתו.

⁴² על חיל העזר ראו: D.B. Saddington, *The Development of the Auxillary Forces from Caesar to Vespasian*, Harare, Zimbabwe 1982, pp. 5-26

מגילת מלחמת בני אור בבני חושך: היבטים צבאיים

מערכות פנים (ידין וגמירקין) או אולי רק ארבע (דרייוור ודייוויס). לפיכך הוצע בדרך כלל שבמערכה כאן הכוונה ל־1,000 איש, כלומר 28,000 רגלים. אולם המספר הזה הוא כאמור הסך הכולל של הצבא, ולכן נכללים בו גם דגלי הביניים, אבל כבר נאמר כי לכל דגל ביניים הוקצו 200 פרשים ולא 50 פרשים. ההצעות השונות לפתור את הסתירה הזאת ולשחזר את שיטת הצבת הפרשים יחד עם הרגלים ספקולטיביות ומעוררות קשיים, ואין צורך לפרטן כאן.⁴³ אף לא ברור איך הוצבו 3,200 הפרשים הנותרים (הסך של 6,000 למעט 1,400 פרשי הסרך ו־1,400 הפרשים שהוצבו עם דגלי הביניים). מבחינה זאת אין הבדל אם הם הורכבו מיחידות של 200 איש ובסך הכול היו שש־עשרה יחידות כאלה או מיחידות של 100 איש ובסך הכול היו שלושים ושתיים יחידות. כללו של דבר, אמנם במגילה מדובר על שיתוף פעולה בין פרשים לרגלים – דגלי ביניים עם פרשים שנשקם קל ומערכות עם פרשים שנשקם כבד – אך אין מידע המאפשר לשחזר את אופן הצבת הפרשים באופן מניח את הדעת. אפשר שהקשיים נובעים מכך שהעורך השמיט נתונים כאשר צירף את המסמכים השונים ולא נתן דעתו על הסתירות שנוצרו במהלך צירוף המסמכים, ואפשר שמעיקרו של דבר לא התכוון להגיש תיאור עקיב.

הידיעה הכללית על הצבת פרשים מימין המערכת ומשמאלה, כלומר בשתי הכנפיים של מערכת הקרב, אינה עדות להשפעה מובהקת של שיטה צבאית מסוימת על הטקטיקה של צבא בני אור, שהרי צבאות רבים נהגו להציב פרשים בכנפי המערכה. הנתונים המספריים על סך כלל הפרשים ועל גודלי היחידות מחייבים מסקנות שליליות עוד יותר. היחידות הטקטיות של פרשים בצבאות ההלניסטיים היו האֵילֶה של 64 פרשים, ההיפרכיה של 512 פרשים והכיליארכיה של 1,024 פרשים. בצבאות ההלניסטיים, שלא כנאמר במגילה, לא היו כוחות פרשים בגודל קבוע שהוצמדו ליחידות חיל הרגלים.⁴⁴ כוח הפרשים התקני שנכלל בלגיון הרומי במאה השנייה לפסה"ג מנה 300 איש, והוא הורכב מעשר להקות (turmae), כל אחת בת שלושים פרשים. בעוצבות בעלי הברית היה מספר הפרשים פי שלושה, כלומר 900 פרשים לעוצבה, ואף הם חולקו ללהקות בנות שלושים פרשים כל אחת. בצבא קונסולרי רגיל (שני לגיונות של חיילים רומים ושתי עוצבות של בעלי ברית) היו אפוא 2,400 פרשים (פוליביוס ו, 25). בפועל כוחות הפרשים היו לפעמים גדולים או קטנים מהכוח התקני. בחיל הפרשים הזה גם לא הייתה ההבחנה המופיעה במגילה בין פרשים כבדים לבין פרשים קלים.⁴⁵ במהלך המאה הראשונה נטו מצביאים רומים כגון קיסר ופומפיוס לגייס פרשים מבני עמים זרים, ובהמשך, כנראה מזמן אוגוסטוס, נכללו

⁴³ ידין (לעיל, הערה 5), עמ' 165–166; גצוב־גינצברג (לעיל, הערה 9), עמ' 168–169; דייוויס (לעיל, הערה 15), עמ' 49.

⁴⁴ ברי־כוכב (לעיל, הערה 39), עמ' 29; I. Shatzman, *The Armies of the Hasmonaeans and Herod*, 29; Tübingen 1991, p. 204.

⁴⁵ גמירקין התעלם מההבדלים בין צבא בני אור לצבא הרומי במאה השנייה לפסה"ג במה שנוגע לגודלי יחידות הפרשים והרכבן, ראו: גמירקין (לעיל, הערה 8), עמ' 105–106. כמו כן אין בסיס להבחנה שלו בין פרשים כבדים לפרשים קלים שהיו כביכול בצבא הרומי בזמן זה: היא אינה תואמת את דברי פוליביוס (ו, 25), ונסתרת על ידי ידיעות אחרות הן אצל פוליביוס הן אצל ליוויס. גם במקרה זה ההפניה לווטגוס אינה עוזרת. על גודלם של כוחות הפרשים ששירתו עם הלגיונות ראו: ברנט (לעיל, הערה 34), עמ' 671–674, 677–683. על ציוד המגן וכלי הנשק של הפרשים הרומים, שהונהגו ככל הנראה בשלהי המאה השלישית בעקבות המפלוצ בקרבות נגד חניבעל, ראו: מקול (לעיל, הערה 31), עמ' 26–52. לפני רפורמה זו הפרשים הרומים היו קלים, ולאחר שהונהגה ועד המאה הראשונה לפסה"ג הם היו כבדים.

בלגיון הרומי רק 120 פרשים.⁴⁶ בתחילת תקופת הקיסרות מוסדו יחידות של פרשים שגויסו מבני עמים זרים והן נכללו בחיל העזר. הגודל התקני של יחידה כזאת, שנקראה אלה (ala), היה 500 פרשים בערך, והיא הורכבה משש-עשרה להקות, כל אחת כנראה של שלושים ושניים פרשים.⁴⁷ כללו של דבר, הן ההבדלים בגודלי היחידות הטקטיות ובהרכבן הן הנתונים על כלל גודלו של חיל הפרשים של צבא בני אור וחלוקתו לכוחות משנה עיקריים (3,200+1,400+1,400) מראים כי המחבר או העורך של המגילה לא נזקק לדגם של צבאות שפעלו בעולם היווני-הרומי לשם תיאור צבא בני אור, לא הצבאות ההלניסטיים ולא הצבא הרומי לתקופותיו השונות.

ה. כלי הנשק

במגילה נזכרים כלי נשק להגנה (מגן, מגן עגלה, שריון [?]), בתי ראשים ובתי שוקיים) וכלי נשק לתקיפה (כידן, זרק, רומח, חנית, קלע וקשת וחצים). רובם הגדול של כלי הנשק רק נזכרים ואינם מתוארים: הקשת (טור 1, שורה 15), הקלע (טור 1, שורה 1), בתי שוקיים (טור 1, שורות 13–14), בתי ראשים (טור 6, שורה 14), חנית (טור 1, שורות 4–5),⁴⁸ זרק, מגן עגלה ושריון (טור 6, שורה 14), ולכן קשה או בלתי אפשרי לקבוע אם הם זהים או דומים לכלי הנשק שהיו בצבאות שהוצעו כדגמים לצבא בני אור. עם זאת הזכרתם של אחדים מאלה מסייעת לקבוע אם הייתה תלות כלשהי בינם לבין כלי הנשק של הצבאות האלה.

1. קשת, קלע, בתי שוקיים, בתי ראש, זרק

קשתים רכובים הנוכרים במגילה נכללו בצבאות ההלניסטיים רבים,⁴⁹ אך בצבא הרומי הם נזכרים לראשונה במלחמת האזרחים בין פומפיוס לקיסר. הקשתים הרכובים ששירתו בצבאות ההלניסטיים ובצבא הרומי מאמצע המאה הראשונה לפסה"נ ואילך היו בני המזרח, ולא היה להם דבר ולא חצי דבר עם הצבא הרומי של המאה השנייה לפסה"נ.⁵⁰ קלעים היו בצבאות ההלניסטיים, ויש עדויות על שימוש בקלעים במלחמות של הצבא הרומי מהמאה הראשונה לפסה"נ. עם זאת הוולייטים בלגיון שתיאר פוליביוס לא היו קלעים. באופן כללי יותר צריך לציין שהצבא הרומי בתקופת הרפובליקה לא כלל יחידות קלעים; הקלעים היו בני עמים זרים ששירתו בחיל העזר שהתמסד רק מומנו של אוגוסטוס.⁵¹

אף האזכור של בתי שוקיים, כלומר מגני שוקיים, שלבשו פרשי הסרך (טור 1, שורות 13–14)

⁴⁶ יוספוס, מלחמת היהודים, ג, 120; קרומאייר ופיית (לעיל, הערה 35), עמ' 434–435; P. Speidel, 'The Framework of an Imperial Roman Legion', R.J. Brewer (ed.), *Birthday of the Eagle: The Second Augustan Legion and the Roman Military Machine*, Cardiff 2002, pp. 127, 141, n. 8

⁴⁷ שצמן (לעיל, הערה 44), עמ' 203–201; J.E.H. Spaul, *Ala: The Auxiliary Cavalry of the Pre-Diocletianic Imperial Roman Army*, Andover 1994

⁴⁸ החנית נזכרת גם בכתובת על זרק (טור 1, שורה 2), אך ללא פרטים.

⁴⁹ לדוגמה: בצבא אנטיוכוס השלישי בשנת 190 לפסה"נ (ליוויס לז, 40, 8); בצבא אפולוניוס בקרב נגד יונתן החשמונאי (מקבים א' י, עט–פ).

⁵⁰ לקשתי פומפיוס ראו: קיסר, מלחמת האזרחים, ג, 4, 5. אפילו בגרסה המבולבלת של וגטיוס ג, 14, שגמירקין ביקש להסתייע בה כדי להראות שהוולייטים כללו קשתים, אין נזכרים קשתים רכובים, ראו: גמירקין (לעיל, הערה 8), עמ' 103.

⁵¹ על השימוש בקלע בעת העתיקה ראו: M. Korfmann, 'The Sling as a Weapon', *Scientific American*.

מגילת מלחמת בני אור בבני חושך: היבטים צבאיים

עשוי להיות מאלף. חיילים רגלים בצבאות ההלניסטיים ובצבא הרומי שתואר בידי פוליביוס השתמשו במגני שוקיים. בצבא הרומי חדלו הרגלים להשתמש במגנים אלה במאה הראשונה לפסה"נ, והם נשארו בשימושם של קצינים ויחידות מובחרות בלבד.⁵² מאחר שלא נאמר כי הרגלים של צבא בני אור מצוידים במגני שוקיים, אפשר להסיק מכך שהם דומים לגיונרים של שלהי תקופת הרפובליקה. לעומת זאת האזכור של בתי ראשים, כלומר קסדות, בציוד המגן של פרשי הסרך, אך לא בזה של הרגלים, מבדיל בין הרגלים של צבא בני אור לבין הרגלים בצבאות ההלניסטיים ובצבא הרומי לתקופותיו השונות, שכולם היו מצוידים בקסדות. מכל מקום הטענה בנוגע למגני השוקיים ובנוגע לקסדות היא כמוכח טענה מן השתיקה.⁵³

הזרק, כלי הטלה שבראשו להב, נזכר במגילה כנשקם של שלושה דגלי ביניים (טור ו, שורות 1–4) ושל הקשתים הרכובים (טור ו, שורה 15), אך אין פירוט של חלקיו ומידותיו. נאמר כי לחיילי דגלי הביניים היו שבעה זרקות, וידין וגמירקין הסיקו שהדגם לחיילים אלה היה הווליתים, שבמקרה אחד מסר ליוויס כי היו להם שבע חניתות להטלה (*hasta velitaris*; ליוויס כו, 4, 4).⁵⁴ אבל אין שום אפשרות לדעת אם הזרק דמה לחנית ההטלה של הווליתים, שאורכה היה 1.2 מ' בערך, כולל להב הברזל שאורכו היה 15–22 ס"מ בערך.⁵⁵ המספר שבע מופיע במגילת המלחמה כמעט באופן סטראוטיפי: שבעה גורלות (טור א, שורה 14), שבעה סדרים (טור ג, שורה 5), שבע אמות (טור ה, שורה 7), שבע מערכות (טור ה, שורה 16), שבע פעמים (טור ו, שורות 1, 4) ושבעה כוהנים (טור ז, שורה 8). לפיכך שבעת הזרקות מסגירים את מושגי החשיבה של המחבר ולא תלות בנתון המופיע אצל ליוויס, שממנו גם אי אפשר להסיק שזה היה המספר התקני של חניתות ההטלה של הווליתים.

2. הכירן

כלי הלחימה של חיילי מערכת הפנים ושל אחד מדגלי הביניים הוא הכירן ותיאורו מפורט:

והכירנים מברזל ברור טהור ומלובן כמראת פנים מעשי חרש מנח(שבת. ומראי שכולת / זהב טהור חוברת בו לשני עבריו. וספות ישר אל הראוש: שתים מזה ושתים מזה. אורך הכירן אמה / וחצי ורחבו ארבע אצבעות. והבטן ארבע גודלים. וארבעה טפחים עד הבטן. והבטן מרוגלת הגה / והנה חמשה טפחים. ויד הכירן קרן ברורה מעשה חושב צורת רקמה בזהב ובכסף ואבני חפץ (טור ה, שורות 11–14).

209, 4 (1973), pp. 34–42; W.K. Pritchett, *The Greek State at War*, V, Berkeley & Los Angeles 1991, pp. 1–67

⁵² קרומאייר ופיית (לעיל, הערה 35), עמ' 108, 324; P. Couissin, *Les armes romaines*, Paris 1926, pp. 347–350, 467–468. העובדה שלא התגלו מגני שוקיים מתקופת הרפובליקה אינה ראייה שהם לא היו בשימוש, וראו: M.C. Bishop & J.C.N. Coulston, *Roman Military Equipment from the Punic Wars to the Fall of Rome*, London 1993, p. 60; M. Feugère, *Weapons of the Romans*, Stroud, Gloucestershire 2002 (original French edition 1993), p. 76

⁵³ על ציודם של הלגיונרים במגני שוקיים במאה השנייה לפסה"נ ראו: פוליביוס ו, 23, 6, ואין בטעותיו של גמירקין כדי לסתור את דבריו, ראו: גמירקין (לעיל, הערה 8), עמ' 121.

⁵⁴ ידן (לעיל, הערה 5), עמ' 124; גמירקין (שם), עמ' 121.

⁵⁵ על מידות חנית ההטלה של הווליתים ראו: פוליביוס ו, 22, 4; ליוויס כו, 4, 4. כמו כן ראו: קרומאייר ופיית (לעיל, הערה 35), עמ' 326–327; קואיסן (לעיל, הערה 52), עמ' 214, 216–217.

ישראל שצמן

לפי תיאור זה הכיין הוא כלי נשק לדקירה ולשיסוף ואולי גם להכאה, אך לא להטלה. הוא עשוי ברזל מעובד היטב ומלוטש, וללהב חוברו (בשיבוץ?) או שוקעו בו (בהתכה) קישוטי זהב בדמות שיבולת. בהנחה שהאמה הנוכרת כאן אורכה כ־46 ס"מ, אורכו הכולל של הכיין 69 ס"מ ורוחבו 6 ס"מ בערך.⁵⁶ לפי הצעתו של ידין מתוארת כאן חרב פיפיות: לכל אחד משני הקצוות המשופעים של הלהב יש שתי 'ספות' (שפתיים) הנמשכות ישר אל 'הראוש' (חוד החרב), כלומר ללא התחדדות היוצרת מראה של שיפור כמו ברומח (להלן).⁵⁷ יד הכיין (הניצב) עשויה מקרן ומקושטת בפאר רב. המונח 'בטן' אינו ידוע ממקורות אחרים ומשמעותו אינה ברורה. ידין הציע לפרשו כגודן החרב, אף כי כמובן אין מקבילות לשימוש כזה. רוחב ה'בטן' נדון 7.6 ס"מ, ולפי פירושו של ידין היא 'מרוגלת', כלומר קשורה בשתי רצועות, שאורכן חמישה טפחים (38 ס"מ), אל שתי נקודות אחיזה בחגורת החייל וכך תלויה על הרגל ואינה צמודה אל המתנייים. לדעת ידין תיאור הכיין הולם את החרב הרומית הטיפוסית (*gladius*), ותליית החרב בשיטה המתוארת במגילה הייתה נהוגה בצבא הרומי במאה הראשונה לפסה"נ עד זמנו של אוגוסטוס; מאוחר יותר נהגו לחגור את החרב בצמוד לחגורת המתנייים או לרצועת כתף. לפיכך תיאור זה חשיבותו רבה לקביעת זמן חיבורה של המגילה (ראו איור בעמ' 353).⁵⁸

הפירוש של ידין סביר בעיקרו, והזיהוי של הכיין כחרב הרומית מקובל על רוב החוקרים. פירושים אחרים שהוצעו דחוקים ואינם משכנעים ואין צורך לפרטם כאן.⁵⁹ עם זאת יש להעיר ארבע הערות, שלוש קצרות ואחת ארוכה. ראשית, נתגלו חרבות רומיות שנעשתה בהן עבודת שיבוץ, אך המוקדמות ביותר הן משלהי המאה הראשונה לסה"נ.⁶⁰ מובן שהממצא הזה אינו מעיד שרק אז החלו לעבד חרבות באופן זה. שנית, המידע המצוי על שיטת החגירה או התלייה של החרב מועט, ואין אנו יודעים אם השיטה המתוארת במגילה לא קדמה למאה הראשונה

⁵⁶ על אורך האמה ראו: ידין (לעיל, הערה 5), עמ' 107–108.

⁵⁷ שם, עמ' 116–117, 121–122, 291–292.

⁵⁸ שם, עמ' 118–120, איורים 3, 4, 5 (חיילים 7, 10, 11), עמ' 291.

⁵⁹ היחיד שהציע פירוש מפורט אחר הוא דרייוור (לעיל, הערה 7), עמ' 183–186, ולדעתו מדובר בפגיון מעוקל מסוג סיקה (*sica*). אולם פגיונות, כולל מהסוג של סיקה, היו קצרים באופן משמעותי מהכיין. נתון זה בלבד מחייב לדחות את הצעת דרייוור, שיש בה עוד פגמים מהותיים. במדובר יהודה נתגלתה סיקה שאינה דומה לכיין, ותודתי לגיא שטיבל שהסב את תשומת לבי לממצא זה. לאחרונה הציע דוהיים שה'בטן' אינה נדן הכיין אלא החלק התחתון שלו, ושארך הכיין מהניצב עד ה'בטן' הוא ארבעה טפחים, אורך החלק התחתון עד החוד הוא חמישה טפחים, והאורך הכולל של החרב הוא תשעה טפחים, שהם אמה וחצי. ראו: דוהיים (לעיל, הערה 8), עמ' 88–89. אפילו צדק דוהיים בפירושו זה לכתוב, אין בסיס למסקנתו שאין מדובר בחרב הרומית אלא בחרב לשיסוף של הופליטים שהייתה בשימוש בצבא המקדוני עד אמצע המאה השנייה. אבל יש לדחות את הפירוש מעיקרו של דבר, ואציין כאן שלושה נימוקים בלבד: (א) אין הצדקה לייחס למילה 'בטן' את המשמעות של החלק התחתון של החרב; (ב) *and the belly, bent* 'downwards, here and there, five palms' אינו תרגום נכון של המשפט 'הבטן מרוגלת הנה והנה חמשה טפחים'; (ג) דוהיים מתעלם מהמשפט 'ספות ישר אל הראוש: שתיים מזה ושתיים מזה', המצביע כאמור על חרב פיפיות בעלת חוד, כלומר על כלי נשק שנועד לדקירה ולשיסוף, והתואם את החרב הרומית.

⁶⁰ J. Lang, 'Study of the Metallography of Some Roman Swords', *Britannia*, 19 (1988), pp. 199–216;

T.J. Horbacz & M. Oledzki, 'Roman Inlaid Swords', *Journal of Roman Military Equipment Studies*,

9 (1998), pp. 19–30. ראו עוד: בישוף וקולסטון (לעיל, הערה 52), עמ' 188, 191–192.

מגילת מלחמת בני אור בכני חושך: היבטים צבאיים

לפסה"נ. 61 זאת ועוד, שיטת התלייה למטה מן המותניים נהגה גם בתקופת הקיסרות. 62 לפיכך אף שיש דמיון רב בין החרב הרומית לכידן, שיטת התלייה של החרב אינה מספקת כשלעצמה לתארך במדויק את זמן חיבור המגילה. שלישית, אמנם השימוש בחרב, במיוחד בשיטת הדקירה, היה אופייני לחיילי הצבא הרומי, אך גם חיילים חצי-כבדים ואולי אפילו חיילי פלנקס יוניים צוידו בחרבות. 63

ועתה להערה הארוכה. שום מקור ספרותי אינו מוסר נתונים על מידותיה של החרב שהייתה בשימוש בצבא הרומי מן המאה השלישית לפסה"נ עד המאה הראשונה לסה"נ. גם המידע הספרותי על צורת החרב (הניצב, הלהב וצדדיו, חודו, חיבור הלהב לניצב ועוד) ואופן חגירתה דל; אפילו תיאורו של פוליביוס – שמרבים לצטטו – קצר ומשאיר שאלות שאין להן תשובה: 'הם חוגרים אותה [כלומר את החרב] על הירך הימנית ומכנים אותה ספרדית. לחרב יש חוד מועיל לדקירה ומכת שני פיותיה עזה מאחר שלהבה חזק ויציב' (ו, 23, 6–7). רק חרבות שהתגלו במקומות שונים (ספרד, צרפת, גרמניה, דלוס, אלג'יריה ועוד), רובן מאמצע שנות השמונים של המאה הקודמת, מספקות מידע רב יותר על החרב הרומית מהסוג הקרוי 'חרב ספרדית' (*gladius Hispaniense*), מידותיה ומאפייני צורתה. לפי הממצאים האלה אורכן של החרבות נע מ-76.5 ס"מ (חרב משנת 100 לפסה"נ בערך) עד 45 ס"מ (חרב מאמצע המאה הראשונה לסה"נ). לפיכך לפי אורכה וכמה ממאפייני צורתה החרב המתוארת במגילה תואמת חרבות הידועות מן המאה הראשונה לפסה"נ, ואין בידינו לקבוע ביתר דיוק את טווח הזמן האפשרי. 64

61 ידין הסתמך על קואיסן (לעיל, הערה 52), עמ' 309–312, אך ראו שם גם עמ' 232–234. J. Harmand, *L'Armée et la soldat à Rome de 107 à 50 avant notre ère*, Paris 1967, pp. 64–66. ראו גם: G.D. Stiebel, 'The Militaria from Herodium', G.C. Bottini, L. Di Segni & L.D. Chrupcala (eds.), *One Land – Many Cultures: Archeological Studies in Honour of S. Loffreda*, Jerusalem 2003, pp. 223–224.

62 קרומאייר ופיית (לעיל, הערה 35), לוח 36, ציור 112 (לגיונר); L. Lindenschmit, *Tracht und Bewaffnung des römischen Heeres während der Kaiserzeit*, Braunschweig 1882, pl. VI, no. 1.

63 על חרבות בצבאות יוניים ראו: A.M. Snodgrass, *Arms and Armour of the Greeks*, Ithaca 1967, pp. 84–85, 97, 119. פריטצ'ט (לעיל, הערה 51), ד, 1985, עמ' 56, 60.

64 על החרב הרומית ראו: קרומאייר ופיית (לעיל, הערה 35), עמ' 325; בישופ וקולסטון (לעיל, הערה 52), עמ' 53–54, 69–71; פג'ר (לעיל, הערה 52), עמ' 79–80, 108–114 (במיוחד טבלת הנתונים בעמ' 110); F. Quesada Sanz, 'Gladius hispaniense: An Archaeological View from Iberia', *Journal of Roman Military Equipment Studies*, 8 (1997), pp. 252–270. בשנת 1986 נתגלה חרב בקבר שנחפר בקרבת היפודרום ביריחו ואלו מידותיה: אורך הלהב 76 ס"מ והאורך הכולל 89 ס"מ, והרוחב נע בין 5.9 ס"מ ל-5.1 ס"מ. מדובר בחרב פיפיות שמבחינת צורתה תואמת את החרב שפוליביוס מכנה 'חרב ספרדית'. ג' שטיבל, שפרסם את החרב, הציע שהיא שייכת לשלב קדום יחסית בהתפתחות החרב הרומית, כלומר מן המחצית הראשונה של המאה השנייה לפסה"נ. תאריך זה נכלל בטווח הזמן של כלי הקרמיקה שנמצאו בקבר (מאה שנייה לפסה"נ), וראו: G.D. Stiebel, 'A Hellenistic Gladius from Jericho', E. Netzer, *Hasmonean and Herodian Palaces at Jericho: Final Reports of the 1973–1987 Excavations*, Jerusalem 2004, pp. 229–232. אם אכן הזיהוי של חרב זו כחרב רומית (או 'חרב ספרדית') נכון, וכך נראים הדברים, יש כאן אישוש של המסקנה שבשל אורכה החרב של המגילה תואמת חרבות רומיות של המאה הראשונה.

פלנקס בתנופת הסתערות – החיילים מצוידים ב'סריסה'

3. הרומח

הרומח של חיילי מערכת הפנים הוא אחד מכלי הנשק המעטים המתוארים בפירוט:

אורך הרומח שבע אמות מזה הסגר והלוהב חצי האמה ובסגר שלושה צמידים מפותחים כמעשי / גדיל שפה בזהב וכסף ונחושת סמוזים כמעשי צורת מחשבת, ומתברת הצורה מזה ומזה לצמיד / סביב אבני חפץ בדני רקמה מעשי חרש מחשבת ושכולת. והסגר מחורץ בין הצמידים כמעשי / עמוד מחשבת. והלהב ברזל לבן מאיר מעשי חרש מחשבת. ושכולת זהב טהור בתוך הלהב ושפור אל / הראש (טור ה, שורות 7–11).

אורך הרומח היה אפוא 3.2 מ' בערך, אורך הלהב וה'סגר' 23 ס"מ בערך, וה'סגר' היה מקושט ומעוּבד באופן מפואר. חוד הלהב ('הראש') עוצב בצורת שיפור, שלא כמו חוד החרב.⁶⁵ אורך הרומח של פרשי הסרך (טור ו, שורה 14) ושל 'חילי המגדלות', אחד ממבני התקיפה המתוארים במגילה (טור ט, שורה 12), הוא שמונה אמות, כלומר 3.68 מ', אך אין תיאור שלו. לפי אורכם נועדו הרמחים לדקירה ולא להטלה, ובוודאי צריך היה להתזקם בשתי ידיים. שני סוגי הרמחים קצרים במידה ניכרת מהסריסה, נשק התקיפה האופייני לחיילי הפלנקס הכבדים בצבאות ההלניסטיים מזמנו של אלכסנדר מוקדון עד המאה הראשונה לפסה"נ. פוליביוס מציין שהאורך המקובל של הסריסה בזמנו היה 14 אמות, כלומר 6.4 מ' בערך.⁶⁶ בממצאים שנתגלו בחפירות

⁶⁵ לפי הפירוש המקובל ה'סגר' הוא החלק המחבר את הלהב אל מוט העץ של הרומח. גיא שטיבל הציע על סמך ממצאים לזהות ב'סגר' את החלק האחורי של הרומח. קימרון בדק את תצלום המגילה, והוא סבור שהקריאה בטור ה, שורה 10, צריכה להיות 'ישפה' ולא 'שפור' כפי שידין קרא; ראו: א' קמרון, 'חיבת "שפור" במגילת "מלחמת בני אור בבני חושך"', לשוננו, לו (תשל"ב), עמ' 75. חיזוק לקריאה זאת הוא מוצא בתיאור הכיורן בשורה 12: 'וספות'. אולם בעוד שבדיקת התצלום אכן מוכיחה בוודאות שהאות פ"א נגרדה בחלקה התחתון (וידין ציין זאת), אין זה ברור שההמשך נגרד בחלקו העליון, ושלכן צריך לקרוא כאן את האות ה"א ולא את האותיות וי"ו ודל"ת. ההשוואה לכיורן אינה מוכיחה דבר, כי צורת הלהב שלו יכולה להיות דומה או שונה. יתרה מזאת, שלא כמו בתיאור להב הרומח הרי בתיאור צורתו של להב הכיורן מופיעה החיבה 'שר', ומכאן יש להבין שהיה שוני בצורתיהם. להבים של רמחים רומיים יוצרו בצורות ובגדלים שונים. וראו: בישופ וקולסטון (לעיל, הערה 52), עמ' 52.

⁶⁶ פוליביוס יח, 29, 3; והשוו: אסקלמיודוטוס, טקטיקה, ה, 1 (עשר אמות); פוליאנוס, סטרטגמטה, ב, 29, 2 (שש עשרה אמות); אריאנוס, טקטיקה, יב, 7.

חייל פיסידו כבד למחצה, נושא מגן סגלגל בסגנון הגלטי, חנית ושריון שרשרות. עיטור על מצבה שנמצאה בצידון

חייל פיסידו כבד למחצה נלחם בחרב ובמגן

אורך הלהב הוא כחצי מטר, כלומר יותר מפי שניים מזה המתואר במגילה.⁶⁷ אורך הרומח של חיילים חצי-כבדים בתקופה ההלניסטית היה לכל היותר 2 מ'.⁶⁸ פרשים הלניסטים השתמשו בשני סוגים של רמחים: קצר, שאורכו היה לכל היותר שני מטרים, וארוך, שאורכו היה 4.5 מ' לפחות.⁶⁹ בצבא הרומי שתואר בידי פוליביוס אורכן של חניתות ההטלה של הווליסים הרומים היה קצר בהרבה מהרמחים של המגילה (ראו איור בעמ' 353). אין במקורות הספרותיים מידע על אורכו של הרומח (hasta) שבו לחמו הטריאריים. מתיאורים בתבליטים אפשר להסיק שאורכו היה לכל היותר 2 מ'.⁷⁰ הפרשים הרומים במאה השנייה לפסה"נ השתמשו בכלי הנשק שהיו נהוגים בעבאות היווניים (פוליביוס ו, 25, 5-6). העדויות האחרונות על שימוש ברמחים בידי לגיונרים הן מהמחצית הראשונה של המאה הראשונה לפסה"נ.⁷¹ יחידות מסוימות של חיל

⁶⁷ M.M. Markle, 'The Macedonian Sarissa, Spear and Related Armour', *AJA*, 82 (1977), pp. 327-339

⁶⁸ בריכוכבא (לעיל, הערה 39), עמ' 36-38.

⁶⁹ מרקל (לעיל, הערה 67), עמ' 339-338; P.A. Manti, 'The Cavalry Sarissa', *The Ancient World*, 8; (1983), pp. 73-78

⁷⁰ קרומאיר ופיית (לעיל, הערה 35), עמ' 278, 326; קואיסן (לעיל, הערה 52), עמ' 213.

⁷¹ ארמן (לעיל, הערה 61), עמ' 61.

למעלה משמאל: סקוטום (scutum) מדורא־אירופוס
ושחזורו (מימין)

מגן מקצר אלחריית (פיוס);
במרכז נראה ה־umbo

העזר ופרשים השתמשו ברמחים בתקופת הקיסרות.⁷² על פי כל הנחונים האלה ברור שהרמחים המתוארים במגילה היו שונים מאלה שבהם השתמשו החיילים הן של הצבאות ההלניסטיים הן של הצבא הרומי.

4. מגנים

מבין המגנים הנזכרים במגילה רק זה של חיילי מערכת הפנים מתואר במפורט:

וכולם מחזיקים מגיני נחושת מרוקה כמעשה / מראת פנים.
והמגן מוסב מעשי גדיל וצורת מחברת מעשה חושב זהב
וכסף ונחושת ממוזים / ואבני חפץ אבדני ריקמה מעשה
חרש מחשבת. אורך המגן אמתים וחצי ורוחבו אמה וחצי
(טור ה, שורות 4–6).

המגן המלבני המתואר כאן, 115×69 ס"מ בערך, לא היה מצוי בצבאות ההלניסטיים, אך הוא דומה מאוד בצורתו ובמידותיו למגן התקני (scutum) שבו השתמשו הלגיונרים הרומים כנראה מאז המאה השלישית לפסה"נ. פוליביוס מציין שאורך הסקוטום היה 4 רגליים ורוחבו 2.5 רגליים, כלומר 120×75 ס"מ בערך (פוליביוס 1, 23, 2). כנראה כבר במאה השנייה היו שיצרו

⁷² יוספוס, מלחמת היהודים, ג, 93, 120; קואיטן (לעיל, הערה 52), עמ' 360; G.L. Cheesman, *The Auxilia*; 360; *of the Roman Imperial Army*, Oxford 1914, pp. 126, 128; M. Speidel, *Die Equites Singulares Augusti*, Bonn 1965, pp. 44, 84

מגילת מלחמת בני אור בכני חושך: היבטים צבאיים

את הסקוטום בצורה קמורה, והוא שימש בצורה זאת כלי המגן העיקרי של הלגינור בתקופת הקיסרות. הסקוטום מופיע בעבודות תבליט רבות, אך רק פריטים מועטים ביותר נשתמרו במצב טוב. דוגמה אחת, משלהי המאה השנייה לפסה"נ, נמצאה במצרים (128×63 ס"מ), ודוגמה אחרת נתגלתה בדורא-אירופוס והיא מהמאה השלישית לסה"נ.⁷³ המגן המתואר במגילה יקר ומקושט: עיטור דמוי פתיל ('גדיל שפה') סובב אותו בשוליים ('מוסב'), זהב, כסף ונחושת שהותכו והומסו ('ממוזזים') בדגם כלשהו ('צורת מחברת') ואבני חפץ ששובצו על ידי צורף אמן בדוגמת רקמה ('רקמה מעשה חרש מחשבת'). המגן מדורא-אירופוס, שמידותיו 102×83 ס"מ, מלמד שמגנים מעוטרים, כולל פריטים דומים לאלה המתוארים במגילה, היו בנמצא בצבא הרומי.⁷⁴

למרות הדמיון המאלף בין המגן המתואר במגילה לבין הסקוטום, צריך לציין גם שוני ובעיות. ראשית, כל חיילי מערכות הפנים אמורים להיות מצוידים במגן המפואר והיקר. אבל בצבא הרומי בוודאי רק מקצת החיילים היו מצוידים במגן יקר כזה, כנראה קצינים ומפקדים. שנית, הסקוטום הרומי היה עשוי מכמה שכבות עץ, כוסה בעור והיה לו זיו בולט במרכזו. לעומת זאת המגן המתואר במגילה עשוי נחושת ממורקת ואין לו זיו. לאחרונה הציע בצלאל בר-כוכבא לקשר את המגן המתואר במגילה עם ה- *θυρεός*, בעברית 'תריס', המצופה נחושת או ברונזה, שבו היו חמושים 8,000 מחייליו של אלכסנדר ינאי בקרב נגד תלמי לתירוס. ההצעה מעניינת, וכבר ידן העיר על כך. אבל בתיאור הקרב הזה אצל פלוויוס יוספוס אין זכר לקישוטים הנזכרים במגילה (קדמוניות היהודים, יג, 339), ומגן עשוי נחושת אינו מגן מצופה נחושת, ובכך נחשפת הבעיה העיקרית.⁷⁵ אפילו הסקוטום עשוי העץ היה כבד, ולפי הערכה אחת – לפי דעתי מוגזמת למדי – הגיע משקלו ל-10 ק"ג. המגן המתואר במגילה, העשוי נחושת, משקלו כה רב, שרק אנשים אדירי כוח מסוגלים להשתמש בו, אם בכלל השתמשו בו. זאת ועוד, בשום פנים ואופן אי-אפשר להחזיק ביד אחת במגן כה כבד וביד האחרת לתקוף את האויב ברומח שאורכו 3.2 מ', ורומח כזה הוא כאמור אחד משני כלי הנשק לתקיפה המיוחסים לחיילי מערכת הפנים.

מגנים מיוחדים גם לרגלי הביניים (טור ו, שורה 5), אך לא נאמר דבר על מידותיהם או על צורתם. נמסר שמגני החיילים במבנה התקיפה בצורת מגדלות שאורכם שלוש אמות, כלומר 138 ס"מ בערך (טור ט, שורה 12). אם רוחב המגן קרוב לזה של מגני מערכות הפנים, ולפחות אינו עולה על שתי אמות, אפשר לראותו כשייך לדגם של הסקוטום. פרשי הסרך מתוארים כמצוידים ב'מגן עגלה', כלומר במגן מן הסוג העגול, אלא שאין במגילה תיאור של המגן הזה ושל מידותיו.

⁷³ ראו: קואיסן (שם), עמ' 247–248, 318–323; קרומאייר ופיית (לעיל, הערה 35), עמ' 324–325; ידן (לעיל, הערה 5), עמ' 107–112. לזיהוי המגן שנתגלה במצרים בסקוטום ראו: בישופ וקולסטון (לעיל, הערה 52), עמ' 58–59; פג'ר (לעיל, הערה 52), עמ' 76–78; יש המסתייגים מזיהוי זה.

⁷⁴ לפירוש הקטע ולהשוואה למגן מדורא-אירופוס ראו: ידן (שם), עמ' 108–111, 286–288. המשמעות של 'אבדני', או 'בדני' בתיאור הרומח (טור ה, שורה 9), אינה ברורה. גמירקין טען, תוך ביקורת על ידן, שמידות המגן במגילה קרובות יותר לאלה של המגן שמתאר פוליביוס. אבל הוא התעלם לחלוטין מהקישוטים, ונכשל שוב ושוב באמרו כי האמה של פוליביוס הייתה 30 ס"מ בערך; פוליביוס מדבר על רגל ולא על אמה. ראו: גמירקין (לעיל, הערה 8), עמ' 118–119.

⁷⁵ ידן (שם), עמ' 108, הערה 12; בר-כוכבא (לעיל, הערה 4), עמ' 7–56, בייחוד עמ' 26–47. על משקל הסקוטום ראו: בישופ וקולסטון (לעיל, הערה 52), עמ' 58. בר-כוכבא תיאר במפורט את מבנה הסקוטום, ואף הוא הטיל ספק בהערכה על משקלו. ראו: בר-כוכבא (שם), עמ' 34–35.

ישראל שצמן

אין די במידע הזעום שבמגילה כדי להצביע על קשר מובהק עם הפרשים של צבא הלניסטי או רומי כלשהו. אבל ראוי לבחון גם את מכלול כלי הנשק של פרשים אלה, הכוללים שריונות, בתי ראשים ובתי שוקיים, מגני עגלה ורומח שאורכו שמונה אמות (טור ו, שורה 14). פרשים משוריינים נכללו בצבא הרומי רק מאז המאה השנייה לסה"נ, ואף כי הם נזכרים בצבאות של אנטיוכוס השלישי והרביעי אין פירוט של כלי נשקם, ומכל מקום הם לא היו אופייניים לצבאות ההלניסטיים. לעומת זאת הפרשים המשוריינים היו מרכיב חשוב בצבא הפרתי וקודם לכן בצבא האשורי.⁷⁶ דומה שמחבר המגילה ידע על קיומם של כל אחד מפריטי הנשק והציוד שתיאר בצבאות של העולם היווני-הרומי, ואולי היה לו מידע גם על יריביהם הפרתים, אך הציורוף של כל הפריטים יחד וייחוסם לפרשי הסרך הם פרי יצירתו העצמאית.

לסיכום, מבחינת כלי הנשק אין זהות או דמיון מלא בין סוגי החיילים של צבא בני אור לבין סוגי החיילים שהופעלו בצבאות ההלניסטיים או בצבא הרומי. החיילים האופייניים במיוחד לצבאות ההלניסטיים היו הרגלים נושאי הקריסות, ואלה בבירור אינם מתוארים במגילה, בין אם בוחנים את כלי הנשק של חיילי דגלי הביניים. המגן והכידן המתוארים במגילה דומים לסקוטום ולחרב הרומית בהתאמה, ויכולים להצביע על השפעה רומית מסוימת. עם זאת יש שוני בחומר שממנו עשוי המגן, ובעיקר: חיילי מערכות הפנים מצוידים גם ברומח ארוך, ואי אפשר לזהותם לא עם הלגיונרים של הצבא הרומי שתיאר פוליביוס ולא עם חיילי הקהורטות במאה הראשונה לפסה"נ. כללו של דבר, מחבר המגילה או עורכה הכיר כלי נשק רומיים וגם הלניסטיים, אך לא העתיק אותם באופן מנני, אלא ייחסם לחיילי צבא בני אור תוך הכנסת שינויים ויצירת צירופים לפי תפיסתו את אופי המלחמה ואת טיבם של החיילים. כושר היצירה שלו בולט בתיאור דגלי הביניים: שום צבא הלניסטי או רומי לא הכיל שבעה גדודים בעלי ציוד כזה, אף כי כלי הנשק שמויחסים לכל אחד מהדגלים בנפרד היו בשימוש. יש ממד פנטסטי קמעה בכלי הנשק המפוארים ועתירי הקישוטים שמויחסים לחיילי מערכות הפנים, ובהתאם לגישה זאת יכול המחבר לייחס להם גם לחימה במגן וברומח שבני תמותה רגילים אינם יכולים להפעילם.

1. הלחימה

1. דגלי הביניים

שיטת הלחימה של צבא בני אור מתוארת במקומות אחדים במגילה. התיאור הראשון, שתחילתו חסרה, עוסק בדגלי הביניים, וזה לשונו:

שבע פעמים ושבנו למעמדם. ואחריהם יצאו שלושה דגלי בינים ועמדו בין המערכות. הדגל הראשון ישליך [אז] / מערכת האויב שבע זרקות מלחמה (...) כול אלה ישילו שבע פעמים ושבנו למעמדם. ואחריהם יצאו שני דגלי בינים ועמדו בין שתי המערכות. הדגל / הראשון מחזיק חנית ומגן והדגל השני מחזיק מגן וכידן (טור ו, שורות 1-6; רק חלק מהקטע מצוטט כאן).

⁷⁶ על פרשים משוריינים ראו: J.W. Eadie, 'The Development of Roman Mailed Cavalry', *JRS*, 57 (1967), pp. 161-173; M. Mielczarek, *Cataphracti and Clibanarii: Studies on the Heavy Armoured Cavalry of the Ancient World*, Lodz 1993. אנטיוכוס השלישי: פוליביוס טז, 18, 6; ליוויס לז, 40, 11; אנטיוכוס הרביעי: פוליביוס ל, 25, 9.

מגילת מלחמת בני אור בבני חושך: היבטים צבאיים

השורה החסרה בתחילת קטע זה עניינה כמובן במי שמבצעים פעולה מסוימת שבע פעמים ואחר כך שבים למעמדם, כלומר למקום שבו עמדו לפני ביצוע הפעולה. כיוון שבהמשך מדובר על מטילי זרקות, מחזיקי חנית ומגן ומחזיקי מגן וכידן, עולה שהשורה שאברהם עסקה בדגלי הקלעים, שזרקו את קלעיהם שבע פעמים. חכנית הקרב המתוארת כאן היא זאת: לאחר התייצבות היחידות של החילות השונים במקום המסומן להם במערכת הקרב, על הקלעים לצאת אל השטח שבין מערכת הקרב של צבא בני אור לבין מערכת הקרב של האויבים, לירות את אבני הקלע ולשוב למקומם המקורי. אחריהם יצאו אל חזית מערכת הקרב שלושת הדגלים של מטילי הזרקות, יטילו את הזרקות ויחזרו למקומם. בשלב הבא יצאו לפנים שני הדגלים הנותרים, שלפי כלי נשקם חייבים לנהל קרב מגע, וינסו להשיג הכרעה (לא נאמר שיחזרו למקומם). לפי תיאור זה חייבות שלוש הקבוצות של דגלי הביניים (2, 3, 2) לעבור במרווחים בין הדגלים של מערכות הפנים כדי להגיע לחזית המערכה, ואכן מרווחים אלה ('שערים') נזכרים פעמים אחדות (טור ח, שורות 3–4; טור ג, שורה 1; טור ז, שורות 15–17 ועוד).

מניין שאב המחבר את הרעיון של השארת מרווחים בין דגלי מערכות הפנים והנעת דגלי הביניים אל חזית מערכת הקרב ובחזרה לעורפה? בהיערכות הפלנקס ההלניסטית עמדו החיילים צפופים זה ליד זה וזה אחר זה, ולא הושארו מרווחים גדולים בין העוצבות השונות. עם זאת בספרי טקטיקה ובתיאורי קרבות בספרי היסטוריה מדובר על פתיחת מרווחים בתוך הפלנקס כדי שהחיילים הקלים, שניצבו לפני מערכת הקרב, יוכלו לאחר הפעלת נשקם לסגת לעורף, לפני שחיילי הפלנקס ינעו קדימה לקרב מגע עם האויב.⁷⁷ נוסף על כך יש מידע – הן בחיבורים טקטיים הן בתיאורי קרבות בספרי היסטוריונים עתיקים – שיחידות של חיילים קלים ופלטסטטים או חצי-כבדים הוצבו לפעמים בקו אחד עם הפלנקס, באגפיה או מאחוריה, ולא רק לפניה. עם זאת אין בהיערכות לקרב באופן זה משום ראייה שתנועה של עוצבות החולפות בין מרווחים בתוך מערך הקרב אל שטח הלחימה ושיבתן למקומן היו נהוגות בצבאות ההלניסטיים.⁷⁸ לעומת זאת היערכות לקרב בכמה קווים (בדרך כלל שלושה), תוך השארת מרווחים בין יחידות המשנה הטקטיות, הייתה נהוגה בצבא הרומי הן של המניפולים, הן של הקוהורטות. לפי ליוויס השיטה הזאת הונהגה עוד לפני שנת 340 לפסה"נ (ליוויס ח, 8, 9–13). בתיאור יחידות המשנה הטקטיות של הקו הראשון והשני מכוונות מניפולים, ואלו של הקו השלישי – אורדינים (ordines). אם יחידות הקו הראשון אינן מביסות את האויב הן נסוגות דרך המרווחים, ויחידות הקו השני נעות קדימה ותוקפות את האויב. אם גם הן אינן מכריעות את האויב, הן נעות לעורף ואז על

⁷⁷ על הצפיפות בין החיילים בשורות הפלנקס ראו: פריטצי' (לעיל, הערה 39), א, עמ' 145–154. לפינור החיילים הקלים אל העורף דרך מרווחים הנפתחים בפלנקס או בכוחות אחרים ראו: ליוויס לה, 29, 3–5; אונסנדרוס, סטרטגי'קוס, יט, 1; אפיאנוס, מלחמות סוריית, 35.

⁷⁸ על האופנים השונים להצבת חיילים קלים ופלטסטטים או חצי-כבדים (לפני הפלנקס, בתוכה, באגפיה ומאחוריה) ראו: אסקלפיודוטוס, טקטיקה, 1, 1; איליאנוס, טקטיקה, 1, 2–5; טו, 1; אריאנוס, טקטיקה, ט, 1–2; ליוויס מד, 41, 2. לפי פוליביוס בקרב רפיח בשנת 217 בין אנטיוכוס השלישי לתלמי הרביעי שולבו יחידות של חיילים כאלה בקו אחד ליד החטיבות של חילות הפלנקס של שני הצדדים. ראו: פוליביוס ה, 82. לניחוח מפורט של היערכות שני הצבאות, כולל השוואות לקרבות אחרים, ראו: א' גלילי, מערכת רפיח 217 לפסה"נ, ירושלים תשנ"ט, עמ' 282–318 וכן התרשים בעמודי הכריכה הפנימית של הספר. בריכוכבא עמד יפה על כך שחיילים קלים וחצי-כבדים הוצבו לא רק לפני הפלנקס. ראו: בריכוכבא (לעיל, הערה 4), עמ' 45–46. עם זאת מראי המקומות שציין כלל אינם מצביעים על תנועה קדימה ואחורה של יחידות של חיילים כאלה במהלך קרבות, ובעניין זה אני חולק על דעתו.

ישראל שצמן

יחידות משנה מהקו השלישי לתקוף ולהביס את האויב. באופן עקרוני ההיערכות בקווים אחדים ותנועת דגלי הביניים דרך מרווחים הולמות את התיאור הזה של ליוויים ואת המידע המצוי האחר על גמישותו של הצבא הרומי ועל יכולת התמרון שלו בקרבות הודות למערך שהתבסס על מניפולים או על קוהורטות. עם זאת המתגרים הרומים הוצבו מתחילה בחזית המערכה ונעו לעורפה לאחר הירי, ואילו דגלי הביניים מוצבים בעורף, נעים קדימה וחוזרים לעורף. מלבד זאת הדגלים של מערכות הפנים אינם נעים קדימה ואחורה דרך מרווחים של יחידות אחרות, תמרון המיוחס רק לדגלי הביניים. בצבא הרומי התמרון הזה בוצע על ידי מניפולים או קוהורטות, כלומר חיילים כבדים שהמקבילים להם במגילה הם חיילי מערכות הפנים. המסקנה המתבקשת היא שמחבר המגילה אמנם הכיר את ההיערכות בקווים, את השארת המרווחים בין יחידות המשנה ואת יכולת התמרון שלהן, אך ביישמו את אלה לצבא בני אור הכניס שינויים המשווים ללחימת דגלי הביניים מראה של פעולה הרמונית ומושלמת.

2. השימוש בחצוצרות ובשופרות

דגלי הביניים נלחמים בהתאם להוראות שנותנים להם כוהנים ולויים המשמיעים קולות מסוגים שונים בחצוצרות ובשופרות. להלן קטע אחד מתיאור זה:

החצוצרות תהיינה מריעות לנצח אנשי הקלע עד כלותם להשליך שבע / פעמים. ואחר כך יתקעו להם הכוהנים בחצוצרות המשוב ובאו ליד המערכה / הראשונה להתייב על מעמדם. ותקעו הכוהנים בחצוצרות המקרא ויצאו / שלושה דגלי הביניים מן השערים ועמדו בין המערכות ולידם אנשי הרכב / מימין ומשמאל. ותקעו הכוהנים בחצוצרות קול מרודד ידי סדר מלחמה / והראשים יהיו נפשטים לסדריהם איש למעמדו ובעומדם שלושה סדרים / ותקעו להם הכוהנים תרועה שנית קול נוח וסמוך ידי מפשע עד קורבם / למערכת האויב ונטו ידיהם בכלי המלחמה והכוהנים יריעו בשש חצוצרות / החללים קול חד טרוד לנצח מלחמה והלויים וכול עם השופרות יריעו / קול אחד תרועת מלחמה גדולה להמס לב אויב ועם קול התרועה יצאו / זרקות המלחמה להפיל חללים [...] ואחר יתקעו להם הכוהנים בחצוצרות המשוב (טור ח, שורות 1–13).⁷⁹

התיאור כאן חוזר על התיאור שבטור ו, שורות 1–6 (ראו בראש הסעיף הקודם), בתוספת המידע על תפקיד החצוצרות לנהל ('לנצח') את תנועת דגלי הביניים ולחיתום, תחילה הקלעים (תיאור השלב הראשון של פעולתם אבד) ואחר כך מטילי הזרקות. בהתאם להוראות הכוהנים והלויים נעים הדגלים של מטילי הזרקות לפנים בטורים ('ראשים') במרווחים ('שערים') אל השטח שלפני מערכת הקרב ונערכים בשורות ('נפשטים לסדריהם'). לקול תרועה הם פוסעים ('מפשע') לצמצום המרחק מהאויב ומטילים את הזרקות לקול תרועה נוספת ('עם קול התרועה יצאו זרקות המלחמה להפיל חללים'). לבסוף הם נקראים לשוב למעמדם המקורי לפי תקיעה של 'חצוצרות המשוב'.

השימוש בחצוצרות ובשופרות על ידי הכוהנים נזכר בספר מקבים א, בתיאור קרבותיו של יהודה המקבי, וכבר ידן עמד על כך. עם זאת הסיווג המפורט של החצוצרות (מקרא, זיכרון, תרועה, מאסף, משוב, מרדף ועוד) ושל סוגי הקולות (מרודד, נוח, סמוך, חד, טרוד) אין לו

⁷⁹ ראו גם: טור ז, שורות 9–16; טור ח, שורה 14 – טור ט, שורה 9. לפירוש המונחים הטכניים ועל תפקיד חצוצרות הקרב ראו: ידן (לעיל, הערה 5), עמ' 87–101, 303–309.

מגילת מלחמת בני אור בבני חושך: היבטים צבאיים

זכר במקבים א. ידין גם ציין את השימוש בכלי נשיפה שונים בצבא הרומי למתן הוראות, אלא שבצבא הרומי המחצצים לא היו כוהנים וכמובן לא פעלו באופן עצמאי כמתואר במגילה. אבל גם בתיאור זה בולטת התנועה של עוצבות טקטיות עצמאיות בתוך מערכת הקרב, שתואמת את יכולת התמרון של המניפולים והקהורטות של הצבא הרומי יותר מאשר את יכולתן של יחידות של חיילים קלים או חצי-כבדים בתוך הפלנקס של צבא הלניסטי או של הצבא החשמונאי.⁸⁰ כללו של דבר, תיאור שיטת הלחימה מתבסס על מיוזג של מרכיבים הלקוחים ממקור יהודי וממקור זר רומי, בשינויים מסוימים, וממרכיבים מקוריים שלהם אחראי המחבר או העורך.

ז. מאפיינים צבאיים אחרים

ראוי להזכיר, ואפילו בקיצור, שניים מבין העניינים שלא דנתי בהם. ראשית, גיל הלוחמים: לפי המגילה משרתים בצבא מגיל שלוש ומעלה, ואילו בצבאות היווניים והרומיים שירתו אזרחים בצבא מגיל שמונה-עשרה, וברור שהגישה במגילה לגיל הלוחמים שונה מזו שהייתה מקובלת בעולם היווני-הרומי.⁸¹ שנית, במגילה נזכרים מבני תקיפה ('גליל כפים', 'קשת', 'מגדלות' ועוד [טור ט, שורות 10–11]), שהם צורות היערכות מיוחדות של החיילים. לא כל הצעות הזיהוי שהציע ידין משכנעות, ומכל מקום המבנים המזוהים בוודאות היו נהוגים הן בצבאות יוונים הן בצבאות רומיים.⁸² עיקרו של דבר, גם משתי הבחינות האלה וגם מבחינת סוגי היחידות וגודלן, כלי הנשק, ההיערכות לקרב ושיטת הלחימה, הצבא המתואר במגילת המלחמה אינו זהה בכלל היבטיו לא לצבאות הלניסטיים ולא לצבא הרומי לתקופותיו השונות. אף אחד מהצבאות האלה אינו יכול להיות דגם בלעדי של צבא בני אור. יש כאמור במגילה השפעות מקראיות, כגון בפירוט אויבי בני אור, וההייררכיה הפיקודית הנזכרת בה – כמו זאת המיוחסת ליהודה המקבי – וזה למקראית, לאמור שר אלף, שר מאה, שר חמישים ושר עשרה. השימוש במילה דגל לציון היחידה הטקטית העיקרית של חיל הרגלים במגילה מתבסס על תיאורים במקרא הנוגעים בארגון הצבאי של בני ישראל; המונח מערכות פנים אמנם אינו מצוי במקרא ועם זאת הוא צירוף חדשני לציון עוצבה שמתבסס על השימוש במילים מערכה (במשמעויות השונות של כלל הצבא הערוך לקרב, שדה הקרב, החזית) ופנים בהקשר צבאי במקרא.⁸³ אך יש במגילה גם מאפיינים צבאיים שאינם נזכרים במקרא, ובכללם הזרק

⁸⁰ על הקרבות של יהודה המקבי בתחילת המרד ראו: ברכוכבא (לעיל, הערה 39), עמ' 157–209. לדעתו הצבא החשמונאי הפך לצבא הלניסטי לאחר טיהור המקדש, ראו: שם, עמ' 75–96; לדעתו השינוי חל בזמן יונתן, וראו: שצמן (לעיל, הערה 44), עמ' 11–23.

⁸¹ טור ו, שורות 11–13; ידין (לעיל, הערה 5), עמ' 70–74. גמירקין טעה והטעה בעניין זה, ראו: גמירקין (לעיל, הערה 8), עמ' 96.

⁸² ידין (שם), עמ' 167–180, 312–313; שצמן (לעיל, הערה 12), עמ' 127–129.

⁸³ להייררכיה הפיקודית ראו: טור ד, שורות 1–5. השוה: שמות יח, כא, כה; דברים א, טו; מקבים א ג, נה. לדגל במשמעות של יחידה צבאית במקרא ראו למשל: במדבר א, נב; ב, יז, לא, לד. על הדגל כייחידה הטקטית הצבאית הבסיסית, הן במקרא הן במגילה ובמקורות חז"ל, ראו: ידין (שם), עמ' 37 והערות 2–3, עמ' 46–49, 57 והערה 85. המונח דגל לציון יחידה צבאית-חברתית, המורכבת מיחידות משנה של מאה, ידוע גם ממסמכים שנתגלו בייב (אלפנטינה) ובממפס במצרים מן התקופה הפרסית ואף מערד. וראו: B. Porten, *Archives from Elephantine*, Berkeley & Los Angeles, 1968, pp. 28–35; J.B. Segal, *Aramaic Texts from North Saqqara*, London 1983, pp. 7–9. לשימוש במילה מערכה (ביחיד וברבים) ראו למשל:

והכירן, מבני התקיפה ובייחוד שיטת הלחימה, שאינה מתאימה לשום תיאור מקראי. גם הצבא החשמונאי אינו יכול להיות הדגם שעליו התבסס הצבא המתואר במגילה. הצבא של בני אור הוא צבא סדיר שיוצא למלחמה מאורגנת באופן ממלכתי ולקרב שדה גלוי נגד האויבים. הצבא החשמונאי בתחילת המרד היה צבא עממי שנקט מלחמת גרילה, והוא בוודאי אינו הדגם לשיטה הצבאית המתוארת במגילה. לאחר זמן מסוים – לפי דעה אחת עוד בימי יהודה המקבי ולפי דעה אחרת בימי יונתן – הונהגו בצבא החשמונאי דפוסי הארגון והלחימה של הצבאות ההלניסטיים,⁸⁴ וכאמור הצבא המתואר במגילה נבדל מצבאות אלה.

אחדים מהמאפיינים הצבאיים הנוכרים במגילה סתמיים או כלליים (כגון הקשת, הקלע והזרק ויחידות החיילים הלוחמים בכלי הנשק האלה וכן מבני התקיפה), והם יכולים להתאים – או לא להתאים – הן לצבא הלניסטי הן לצבא רומי זה או אחר. מאפיינים אחרים ייחודיים לצבא בני אור: הרומח, מערכת הפנים, יחידות הפרשים וגודלן, גיל הלוחמים, התפקיד הפעיל של הכוהנים והלויים בניהול הקרב, המספר הכולל של מערכות הפנים ושל דגלי הביניים וההרכב הספציפי של דגלי הביניים. לעומת זאת ההיערכות לקרב תוך השארת מרווחים בין היחידות, הנעת יחידות קדימה ואחורה בתוך המרווחים במהלך הלחימה, המגן של חיילי מערכות הפנים והכידן תואמים באופן בלעדי את שיטת הלחימה הרומית וכלי נשק רומיים. מאחר שמאפיינים אלה היו נהוגים בצבא הרומי לפחות מאז המאה השנייה לפסה"ג ועד תקופת הקיסרות המוקדמת, אין הם כשלעצמם קושרים את זמן הכתיבה של התיאורים במגילה למועד מסוים בתוך פרק הזמן הארוך הזה.

לכאורה הפירוט של לחימת דגלי הביניים (חיילים קלים וחצי-כבדים) – לחימת מערכות הפנים מוזנחת במגילה – עשוי להתאים לצבא הרומי מאז שלהי תקופת הרפובליקה, כאשר עלתה חשיבותם של כוחות חיל העזר, יותר משהוא מתאים לצבא שתיאר פוליביוס. אך מסקנה כזאת אינה הכרחית. ראשית, מן הבחינות של גודל וחלוקה ליחידות משנה – ובמידת מה גם מבחינת כלי הנשק – יש הבדלים בין דגלי הביניים לכוחות חיל העזר הרומי ולא רק לחיילים קלים וחצי-כבדים הלניסטיים. שנית, וזה העיקר, למרות השימוש הרב בכוחות חיל העזר בשלהי תקופת הרפובליקה, חשיבותם לא הייתה כה רבה ומכרעת כחשיבות המיוחסת לדגלי הביניים, ולכך היה אפוא אחראי המחבר. המסקנה המתבקשת היא שהתיאור של דגלי הביניים – כלי נשקם, גודלם, יחידות המשנה שלהם, שיטת לחימתם ובעיקר תפקודם הבולט בקרב – הוא פרי יצירה עצמאית של מחבר המגילה. המחבר התבסס על מאפיינים ועל יסודות שונים שנהגו בפרק הזמן הנזכר בצבאות ההלניסטיים, הרומיים ואף בצבא החשמונאי; אחדים מהם שמר, ואחרים שינה ואף הוסיף להם חידושים, ולפיכך דגלי הביניים הם יצירה מקורית שלו. במילים אחרות, מתקבל מאוד על הדעת לראות ביחידות אלו בבואה של כוחות חיל העזר הרומי של שלהי תקופת הרפובליקה, אך אין הכרח לראותם כך. כללו של דבר, מבחינה מתודולוגית ובהתחשב ברוב הנתונים הצבאיים, אין לפסול על הסף שהחיבור המקורי של המגילה (בהנחה שהיה כזה) יכול היה להתחבר הן במאה השנייה הן במאה הראשונה.

שמאל א ד, טז; יז, ח, כא (ז'תערך ישראל ופ'שטים מערכה לקראת מערכה) והשוו טור ז, שורה 8: 'ובסדר מערכות המלחמה לקראת אויב מערכה לקראת מערכה'; כג, ג. לשימוש במילה פנים ראו: שמאל ב י, ט; יא, טו; דברי הימים א יט, י. לדין ראו: ידן (שם), עמ' 150–151.

⁸⁴ ראו לעיל, הערה 80.

מגילת מלחמת בני אור בבני חושך: היבטים צבאיים

ח. מהות הצבא המתואר במגילה וזמן החיבור

האם יש נתונים ושיקולים המצמצמים את פרק הזמן שבו יכול היה מחבר יהודי לכתוב או לערוך חיבור כזה? נראה שהתשובה חיובית, ואפשר להגיע אליה בעיקר בדרך של אלימינציה.

1. מאפיינים רומיים

כפי שראינו, אין במגילת המלחמה שום יסוד צבאי שאפשר לזהותו בו באופן בלעדי מאפיין הלניסטי. אפילו ניתן היה לזהות מאפיין הלניסטי, הדבר לא היה מועיל לתארך את החיבור המקורי או את מקורות המגילה, מאחר שהצבאות ההלניסטיים היו מוכרים ביהודה במשך כל התקופה ההלניסטית.

לעומת זאת, שיטת לחימה המתבססת על ההיערכות לקרב בקווים אחדים, יצירת מרווחים בין העוצבות, וכן תנועתן של העוצבות קדימה אל שטח הלחימה כנגד האויב וחזרתן אל מקומן המקורי, הולמת רק את מבנהו של הצבא הרומי, בין בזמן שיחידות המשנה שלו היו מניפולים בין בזמן שהיו קוהורטות. אף הכידן והמגן של חיילי מערכות הפנים תואמים רק את החרב והסקוטום שנהגו בצבא הרומי. לפיכך צריך לברר מאימתי יכלו שיטת הלחימה וכלי הנשק הללו להיות מוכרים ביהודה.

2. טענותיו של גמירקין

גמירקין טען שמגילת המלחמה משקפת את הכנסתם לשימוש של כלי מלחמה וטקטיקה רומיים בצבא החשמונאי משנת 163. טענה זו באה להשלים שתי טענות מרכזיות אחרות שלו: ראשית, כלי המלחמה והטקטיקה במגילת המלחמה הם אלה שנהגו בצבא הרומי במאה השנייה, ושבוטלו לאחר הרפורמה הצבאית של מריוס בשנת 104; שנית, יש מאפיינים צבאיים מקבילים רבים בצבאו של יהודה המקבי וצבא המתואר במגילת המלחמה. כפי שהראיתי, הטענה הראשונה שגויה לחלוטין, והטענה השנייה אינה תקפה מאחר שמקצת המאפיינים המקבילים נובעים מהשפעה מקראית (גודלן של יחידות המשנה), מקצתם מצביעים גם על הבדלים (סוגי החצוצרות והקולות), והשאר מאפיינים גם צבאות אחרים.

אפנה עתה לראיות ולנימוקים שהעלה גמירקין כדי לבסס את הצעתו בדבר הכנסת יסודות רומיים לצבא החשמונאי בזמנו של יהודה המקבי.

א. לפי גמירקין ההסכם בין יהודה לרומא משנת 161 כולל סעיף בלתי רגיל על כלי מלחמה (מקבים א ח, כו-כח), המצביע כנראה על התעניינות היהודים ברכישת כלי מלחמה רומיים.⁸⁵ טענה זו יסודה בטעות ובחוסר ידיעה. מדובר כאן בהתחייבותם ההדדית של שני הצדדים (היהודים והרומים) שלא לספק לצד שלישי הנלחם באחד מהם תבואה, כלי מלחמה, כסף ואניות. סעיף התחייבות מעין זו רגיל בהסכמים כאלה.⁸⁶

ב. גמירקין סבר שהיהודים יכלו להשיג בקלות ספרי הדרכה צבאיים רומיים, וציין כי ספרים כאלה היו שכיחים למדי והשתמשו בהם ברחבי האימפריה לאימון קצינים. באופן ספציפי הוא ציין את ספרו של קאטו על תורת הצבא (*De re militari*), שזכה לטענתו לתפוצה רבה,

⁸⁵ גמירקין (לעיל, הערה 8), עמ' 127, הערה 200.

⁸⁶ סעיף כזה מופיע למשל בהסכם בין רומא לאסטיפלאיה משנת 105; ראו: R.K. Sherck, *Roman Documents from the Greek East*, Baltimore 1969, no.16, esp. lines 33, 39

ואת החיבור טקטיקה של פוליביוס. ספרו של קאטו נכתב לדבריו בערך בשנת 175, וזה של פוליביוס כמה עשרות שנים לאחריו.⁸⁷ אולם אין אנו יודעים דבר על המועד שקאטו כתב בו את חיבורו הצבאי, ואין שום בסיס לקביעה שהוא זכה לתפוצה רבה. חיבורו על החקלאות (היחיד שנשתמר) נכתב בשנותיו האחרונות, לפי דעה אחת בערך בשנת 160, וברור שחיבורו ההיסטורי נכתב באחרית ימיו; סביר שגם חיבורו הצבאי נכתב באותו פרק זמן.⁸⁸ מכל מקום אין שום סיכוי שספרו של קאטו נודע ביהודה בזמנו של יהודה המקבי. גמירקין שגה גם באשר לפוליביוס. לפי דעה אחת פוליביוס כתב את חיבורו הצבאי בצעירותו, ולפי דעה אחרת בזמן שהייתו ברומא.⁸⁹ אם כתב את החיבור בצעירותו, יש להניח שלא דן בחיבור זה בצבא הרומי, וראוי להזכיר שאפילו אֶסְקְלֵפְיוֹדוֹטוֹס, שכתב את חיבורו על הטקטיקה ככל הנראה בתחילת המאה הראשונה לפסה"ג, דן בצבאות הלניסטיים.⁹⁰ אף אם כתב את החיבור בעת שהייתו ברומא, ספק אם עסק בחיבורו בצבא הרומי, ומכל מקום לפי דעה זו יוצא שהחיבור נכתב קרוב לשנת 160, המסקנה היא שיהודים לא יכלו להכיר את הצבא הרומי ומוסדותיו לפי חיבורו זה של פוליביוס, ובוודאי שלא בזמנו של יהודה המקבי. זאת ועוד, אין שום בסיס לקביעה שספרי הרכה צבאיים רומיים היו שכיחים או שהשתמשו בהם ברחבי האימפריה. קפי, החוקר שעליו נסמך כאן גמירקין, הזכיר את ההשערה שפוליביוס התבסס על ספר עזר כלשהו שעמד לרשותם של טריבוניס צבאיים. ליתר דיוק, הכוונה היא לרשימות (commentarii), שלא ברור אם הן כלליות או שהן עוסקות באירוע בודד.⁹¹ מכל מקום מדובר במסמך שמספר עותקיו מועט, ושהגישה אליו מוגבלת. אם פוליביוס השתמש במסמך כזה – וזו השערה בלבד – היה זה בזכות קשריו המיוחדים עם כמה מבני המעמד הגבוה ברומא. לא ידוע שליהודים היו קשרים כאלה בזמנו של יהודה, ואף אין זה סביר. על כל פנים מסמך זה וספרו של קאטו נכתבו לטינית, ועדיין צריך להראות שיהודים ביהודה ידעו לטינית באותו זמן.

ג. גמירקין נסמך על דברים שכתב בצלאל בריכוכבא כדי להעלות טענה אחרת, אך גם טענה זו אינה עומדת במבחן הביקורת. לדעת בריכוכבא, בהסתמך על פוליביוס (ל, 25, 5), אנטיוכוס הרביעי אפינס הסב כוח של 5,000 חיילים צעירים (מחצית מהמשמר המלכותי, לפי פירוש) ליחידה הלוחמת וחמושה בשיטה הרומית. בריכוכבא מצא עדות בספר מקבים א (ו, לה) להשתתפות יחידה זו בקרב בבית זכריה.⁹² גמירקין הציע שיהודה בחר לארגן את צבאו בנוסח רומי לאחר המפגש הזה עם חיילים סלווקים שהיו חמושים בשריון רומי.⁹³ הטענה הזאת שגויה מתחילתה ועד סופה. כל מה שנאמר בשם פוליביוס הוא שבראש הכוחות הסלווקיים שהשתתפו

⁸⁷ גמירקין (לעיל, הערה 8), עמ' 129, ושם בהערה 210 הסתמכות על קפי (לעיל, הערה 33), עמ' 51.
⁸⁸ A.E. Astin, *Cato the Censor*, Oxford 1978, pp. 184, 190–191, 212; A.S. Gratwick, 'Prose Literature',
E.J. Kenney (ed.), *The Cambridge History of Classical Literature*, II, 1, Cambridge 1982, p. 142
⁸⁹ F.W. Walbank, *Polybius*, Berkeley & Los Angeles 1972, p. 15
⁹⁰ על זמנו של אסקלפיודוטוס ראו: N. Sekunda, *Hellenistic Infantry Reform in the 160's BC*, Lodz 2001, pp. 125, 129–130
⁹¹ E. Rawson, 'The Literary Sources for the Pre-Marian Army', *Papers of the British School at Rome*,
39 (1971), pp. 13–31, esp. pp. 14–15
⁹² B. Bar-Kochva, *Judas Maccabaeus: The Jewish Struggle against the Seleucids*, Cambridge 1989, pp.
120, 128, 314–315, 416–417. לפרסום מאוחר יותר ראו: בריכוכבא (לעיל, הערה 4) עמ' 37–38, הוא
הזכיר יחידות אשר הוסבו לשיטה הרומית ואשר השתתפו בקרב בית זכריה, אך לא הסביר את דבריו.
⁹³ גמירקין (לעיל, הערה 8), עמ' 129 והערות 208, 209 (הפניות לבריכוכבא).

מגילת מלחמת בני אור בבני חושך: היבטים צבאיים

במצעד הראווה כדפני שליד אנטיוכיה בשנת 166 לפסה"נ צעדו 5,000 חיילים 'חמושים על פי השיטה הרומית בשריון טבעות' (או 'שרשרות').⁹⁴ שריון טבעות (*lorica hamata*) אכן היה נהוג בצבא המניפולרי הרומי במאה השנייה לפסה"נ, אך לא נאמר כאן דבר על הכנסת השימוש בכלי המלחמה האחרים שאפיינו את הצבא הרומי בזמן זה (בייחוד הפילום, הסקוטום והחרב הספרדית), על חלוקת החיילים לטריאריים, פרינקיפים והסטטים, ועל ארגון טקטי המתבסס על מניפולים. ובאמת בריכוכבא הדגיש שהכוח הנזכר לא אורגן במתכונת הלגיון הרומי.⁹⁵ זאת ועוד, המקורות שברשותנו מציינים ששריון הטבעות היה במקורו כלי מלחמה של הגלטים, ובריכוכבא עצמו הניח שהרומים קיבלוהו מן הגלטים.⁹⁶ השריון הזה היה ללא ספק ידוע בממלכה הסלווקית, והכנסת השימוש בו לא נצרכה לתיווך רומי. ראוי לזכור שתיאור המצעד בדפני מופיע בספרו של אתניוס (ה, 194), וכרגיל אין מדובר בציטוט מדויק אלא בעיבוד של התיאור מאת פוליביוס. סביר אפוא שבמקור דובר על שריון הטבעות הגלטי, שגם הרומים משתמשים בו. לפני שנים אחדות השתמש ניקולס סקונדה בקטע זה בתור עדות מרכזית לפיתוח תאוריה שאנטיוכוס הרביעי ביצע רומניזציה של צבאו לאחר שנת 168. אבל אף על פי שייתכן שהונהגו כמה שינויים בצבא הסלווקי, אין בהם שום ראיה לרומניזציה, כפי שציינו בעדק מבקריו של סקונדה.⁹⁷

ד. נפנה עתה לקרב בית זכריה. לפי התיאור במקבים א ו, לה-לו, הכוח הסלווקי העיקרי נע לקרב כשהוא ערוך ב'פלנגות' ('מערכה' במקור העברי לפי הצעת בריכוכבא). במרכז כל אחת מהן היה פיל, ואליו צורפו 1,000 חיילים חמושים בשריון טבעות ובקובעי נחושת ו-500 פרשים. לפי הצעת בריכוכבא, החיילים הרגלים נערכו משני צדי הפיל, כלומר 500 איש בכל צד, ובאגפיהם נערכו הפרשים, כלומר 250 בכל צד. אפשר שבריכוכבא צדק שפלנגה כזאת היא מערך מוקטן של סדר הקרב ההלניסטי המקובל, אך ברור שההיערכות לקרב במבנה כזה אינה דומה כלל למערכת הקרב הרומית.⁹⁸ מפקדת גם הטענה שהחיילים החמושים בשריון טבעות

⁹⁴ לתרגום זה של דברי פוליביוס ראו: בריכוכבא (לעיל, הערה 4), עמ' 239.

⁹⁵ בריכוכבא (לעיל, הערה 92), עמ' 15.

⁹⁶ וארו, על השפה הלטינית, ה, 116; דיודורוס סיקולוס ה, 30, 3; בריכוכבא (שם), עמ' 239. גם הלויסטינים השתמשו בשריון טבעות (ראו: סטנבו ג, 3, 6).

⁹⁷ סקונדה (לעיל, הערה 90), בייחוד עמ' 88–114; *N. Sekunda, The Seleucid Army under Antiochus IV*; 114–88; *Epiphanes*, Stockport 1994. איני יכול לבקר כאן במפורט תאוריה זו, ואציין כאן רק שלושה עניינים. ראשית, סקונדה לא שם לב שמדובר בשריון הטבעות בלבד וכלל לא בכלי הנשק המובהקים של הלגיונרים הרומיים. שנית, סקונדה טען כי פירוש הכוחות הסלווקיים בקרב בית זכריה (מקבים ב יג, ב) מרמז שכל חיל הרגלים הסלווקי באותו זמן עבר רומניזציה. ראו: סקונדה (לעיל, הערה 90), עמ' 99, 114. לפירוש כזה אין בסיס של ממש במקור, וההיערכות הסלווקית בקרב זה כלל לא דמתה למערכת קרב רומית (ראו להלן). שלישי, סקונדה טען כי הצבא התלמי עבר הסבה לשיטה הרומית זמן מה לאחר שנת 165. ראו: סקונדה (לעיל, הערה 90), עמ' 20–42, אך טענתו רעועה, מאחר שהוא נסמך על ספקולציות בדבר גודלן בפועל של היחידות התלמיות ועל פירוש בעייתי של המינוח הנקוט במקורות תיעודיים ובספרי הטקטיקה (בייחוד ספרו של אסקלפיוס), תוך התעלמות מכך שמתברר ספרי הטקטיקה עסקו בארגון ובטקטיקה של הצבאות ההלניסטיים שראשיתם בצבא המקדוני של אלכסנדר; מחברים אלה ודאי לא יכלו לעבור כלאחר יד על תמורות בהשפעה רומית. לביקורות על עניינים ספציפיים ועל התאוריה כולה ראו: H. van Wees, *Classical Review*, 47 (1997), pp. 356–357; P. Beston, *ibid.*, 52 (2002), pp. 388–389.

⁹⁸ בריכוכבא (לעיל, הערה 4), עמ' 238–241.

הם היחידה של 5,000 חייל, מתצית המשמר המלכותי, שהשתתפה במצעד בדפני. באותו מצעד השתתפה גם יחידה של 5,000 גלטים, ואף שלא נאמר דבר על חימושם, טבעי שכלל את שריון הטבעות הרגיל שלהם. החיילים הסלווקים החמושים בשריון טבעות שלחמו בקרב בית זכריה יכלו אפוא להיות חיילים גלטים ולא חיילי המשמר המלכותי. מתברר אפוא שאין שום מידע ממשי באשר לטענה שהצבא הסלווקי שנלחם בקרב זה היה בעל מאפיינים של הצבא הרומי. גם אילו היו בו יסודות של הצבא הרומי, הרי לא היה אפשר ללמוד אותם במהלך הקרב. כידוע יהודה המקבי נחל מפלה בקרב זה, שנערך בשנת 162, ובעקבותיו נחלשו כוחו והשפעתו. לא ידוע – ולא סביר – שבפרק הזמן שבין קרב זה לתבוסתו הסופית בקרב אלעשה נגד בקידס הוא קיבל מידע על הצבא הרומי.⁹⁹ אף אין זה סביר שהשליחים שיצאו לרומא בשנת 161 לכריתת ברית הצליחו בפרק הזמן הקצר ששהו שם לקשור קשרי אמון הדוקים עם אישים רומים עד שהללו הסכימו לתת להם הדרכה בסדרי הצבא הרומי.¹⁰⁰

ה. הניצחונות הרומיים על קרתגו, על פיליפוס החמישי ופרסאוס מלכי מקדוניה, על אנטיוכוס השלישי ועל השבטים הגלטיים באסיה הקטנה הראו את עליונותה של שיטת הלחימה הרומית על לחימת הפלנקס המקדונית ועל שיטות צבאיות אחרות, ובכל זאת שליטים מקומיים באסיה הקטנה ובאפריקה הנהיגו שיטות צבא רומיות רק מפרק הזמן הסמוך לאמצע המאה הראשונה לפסה"נ.¹⁰¹ לפיכך אין זה מובן מאליו, כפי שהניח גמירקין, שנוכח העליונות הצבאית הרומית התעורר ביהודה המקבי הרצון לארגן את צבאו על בסיס השיטה הרומית. בפרק ח של ספר מקבים א, שמתוארות בו המשלחת לרומא ואת הברית אתה, מובעת התפעלות מהישגיה של רומא ומסדרי משטרה, אך לא שאיפה ללכת בדרכיה.

לסיכום, אין שום עדות ואף אין זה סביר שיהודה המקבי ותומכיו, או היהודים היושבים ביהודה, הכירו במישרין או בעקיפין את שיטת הלחימה של הצבא הרומי, את כלי המלחמה שלו ואת הארגון הטקטי שלו. אם מקורות מגילת המלחמה ממערה 1 בקומראן כללו את התיאורים של שיטת הלחימה הזאת ושל הכיבוש והמגן של חיילי מערכות הפנים, הם לא יכלו להיכתב בתקופה זו.

3. ארגון הצבא החשמונאי בדגם הלניסטי

יונתן פעל תחילה כמנהיג של מורדים, ומשנת 152 שלט ביהודה באופן רשמי כפקיד מנהל סלווקי. לפי המידע המועט שבידינו הוא ארגן את צבאו והפעיל אותו בדגם הצבאות ההלניסטיים. סביר ששמעון, שפיקד על חלק מהצבא החשמונאי עוד בחיי אחיו, המשיך במסורת זו בשנות שלטונו

⁹⁹ לדעתי על כוחותיו של יהודה המקבי ודרכי לחימתו ראו: י' שצמן, 'מלחמות יהודה המקבי: מעטים מול רבים?', א' קריש וב"1 קדר (עורכים), מעטים מול רבים? עיונים ביחסי הכוחות הכמותיים בקרבות יהודה המקבי ובמלחמת העצמאות, ירושלים תשס"ז, עמ' 27–37.

¹⁰⁰ על הקשרים הדיפלומטיים בין יהודה המקבי לרומא ראו: I. Shatzman, 'The Integration of Judaea into the Roman Empire', *Scripta Classica Israelica*, 18 (1999), pp. 49–84, esp. pp. 59–60.

¹⁰¹ על דיוטרוס מלך גלטיה ועל יובה מלך נומידיה ראו: שצמן (לעיל, הערה 44), עמ' 202–203. נמסר כי מיתרדטס השישי מלך פונטוס, אויב מר של רומא, ארגן את הכוחות שגייס בארמניה בשנת 68 לפסה"נ במסגרת יחידות פרשים וקוהורטות בדומה ל'שיטה האיטלקית', אבל מדריכי האימונים היו אנשי פונטוס, שבוודאי לא יכלו להקנות למגויסים החדשים את שיטת הלחימה הרומית, ואף לא נאמר דבר על אימוץ כלי המלחמה הרומיים. ראו: אפיאנוס, מלחמות מיתרדטס, 87.

מגילת מלחמת בני אור בבני חושך: היבטים צבאיים

ביהודה.¹⁰² אמנם נמסר שכל אחד משני שליטים חשמונאים אלה חידש את הברית עם רומא, אך אין ידיעה שהשליחים שיצאו לרומא עסקו ברכישת מידע צבאי, ואין סיבה להניח זאת. יוחנן הורקנוס חידש את הברית עם רומא, השתדל לקיים עמה קשרי ידידות, ונראה שגם זכה לקבל ממנה תמיכה פוליטית. לאחר שהעצים את כוחותיו, פתח בסדרה של מלחמות כיבוש מוצלחות בערך משנת 112.¹⁰³ עם זאת לא נשתמרה שום ידיעה שהוא הנהיג ארגון צבאי רומי ושיטות לחימה רומיות בצבאו. יוספוס מספר על המצב ביהודה בזמן יוחנן, ומתאר בפירוט מה את מלחמותיו וכיבושיו. אילו היה ברשותו מידע על חידושים כאלה בסדרי הצבא אפשר היה לצפות שיציין זאת, אך הוא שותק ואינו אומר דבר בעניין חשוב כזה, אף שמצא ראוי לציין במפורש שיוחנן היה השליט היהודי הראשון שגייס חיילים שכירים.¹⁰⁴ האפשרות שיוחנן הכניס יסודות צבאיים רומיים לצבאו אינה סבירה אפוא הן בשל שתיקתו המשמעותית של יוספוס הן משום שאפילו שליטים או מדינות מבעלי הברית הנאמנים ביותר של רומא (כגון מלכי בית אקלוס) לא אימצו את השיטה הצבאית הרומית במאה השנייה.

4. אלכסנדר ינאי וטענותיו של בר־כוכבא

אלכסנדר ינאי לא חידש את הברית עם רומא, כנראה משום שחשש מפני הנטיות האימפריאליסטיות הרומיות.¹⁰⁵ אם ביקש לסגל לצבאו יסודות רומיים כדי לייעל את יכולת הלחימה שלו, הרי בניגוד לאביו הוא לא היה יכול להסתמך על קשרי ידידות עם רומא. ידיעות מפורשות על הכנסת יסודות רומיים לצבאו אין לנו, אולם בר־כוכבא סבר שהתיאור של הקרב של ינאי נגד תלמי לתירוס אצל יוספוס מעיד שכוח בן 8,000 חיילים של צבא ינאי נלחם בקרב זה בכלי מלחמה רומיים ובהתאם לטקטיקה רומית. קרב זה, שנערך ליד היישוב צפון שבעבר הירדן, התרחש בשנה הראשונה או השנייה לשלטונו של ינאי. לפיכך בר־כוכבא הסיק שההסבה של כמה יחידות של הצבא החשמונאי לדגם הרומי חלה עוד בזמנו של יוחנן. ההסבה לא הייתה מלאה, אלא נעשו שינויים בהתאם לצרכים ולתנאים המקומיים.¹⁰⁶

במשפט המפתח שטענה זו מתבססת עליו יוספוס כותב שלינאי היו 'שמונת אלפים לוחמים של השורות הקדמיות' (promakhomenoi), שאותם נהג לכנות 'לוחמי המאה' (hekatontamakhoi), והם השתמשו במגנים 'דמויי דלת' (thyreoi) מברונזה.¹⁰⁷ לפי פירושו של בר־כוכבא, הביטוי 'לוחמי המאה' (הידוע לנו ממקום זה בלבד) מלמד שחיילים אלה היו מאורגנים ביחידות דוגמת הקנטוריות הרומיות (כפי שמלמד המונח הלטיני קנטוריה, מבחינה נומינלית הייתה זו יחידה

¹⁰² שצמן (לעיל, הערה 44), עמ' 22–25.

¹⁰³ על היחסים עם רומא ראו: מ' שטרן, 'על היחסים בין יהודה ורומא בימי יוחנן הורקנוס', ציון, כו (תשכ"א), עמ' 1–21 (= הנ"ל, מחקרים בתולדות ישראל בימי הבית השני, ירושלים תשנ"א, עמ' 77–98); שצמן (לעיל, הערה 100), עמ' 66–70. על מלחמות הכיבוש של יוחנן ראו: י' שצמן, 'על גיורם של האדומים', מ' מור ואחרים (עורכים), לאוראל: מחקרים בתולדות ישראל בעת העתיקה מוגשים לאוראל רפפורט, ירושלים תשס"ו, עמ' 213–241, ביחוד עמ' 237–241.

¹⁰⁴ יוספוס, מלחמת היהודים, א, 61–66; קדמוניות היהודים, יג, 249, 254–258, 267–283.

¹⁰⁵ שצמן (לעיל, הערה 99), עמ' 72–74; U. Rappaport, 'La Judée et Rome pendant la règne d'Alexandre', *Revue des Études Juives*, 127 (1968), pp. 329–345.

¹⁰⁶ בר־כוכבא (לעיל, הערה 4), עמ' 26–38.

¹⁰⁷ יוספוס, קדמוניות היהודים, יג, 339 בתרגום בר־כוכבא (שם), עמ' 10–11.

ישראל שצמן

בת 100 חיילים; בכל מניפולוס של הצבא הרומי היו שתי קנטוריות). המונח 'תיִראוס' (thureos), המופיע כאן לציון המגנים ('דמויי דלת' בתרגומו של בר־כוכבא, 'תריסין' בלשון חכמים), הוא המונח הרגיל המשמש כיוונית לתרגום 'סקוטוס', אלא שבניגוד למגן המקורי הרומי, שהיה עשוי מעץ, ושהיה קשה לייצרו, המגן בגרסתו החשמונאית נעשה מברונזה. לפי בר־כוכבא הדעת נותנת שלוחמים המאורגנים ביחידות דוגמת הקנטוריות הרומיות, והחמושים במגנים שהם חיקוי של הסקוטוס, 'נערכו בצורה דומה להיערכות הכוחות הכבדים למחצה של הלגיון, דהיינו בעומק של שש שורות לכל מניפולה [צ"ל מניפולוס], ברווחים המתבקשים בין המניפולים ובשלושה קווים בזה אחר זה'. הוא הוסיף שהמספר 8,000 מרמז 'על חלוקת הכוח היהודי הקדמי שבמרכז לשני לגיונות', לפי שהתקן של לגיון רומי עמד על 4,200 איש במאה השנייה לפסה"ס.¹⁰⁸ בר־כוכבא דחה את האפשרות שהביטוי 'לוחמי המאה' נטבע בהשפעת החלוקה הטקטית־ארגונית ליחידות של 10 לוחמים, 50, 100 ו־1,000 הידועה ממקורות יהודיים, וזאת על יסוד שלושה נימוקים: ראשית, צורת הצגת הדברים בפי יוספוס, שידע על ארגונם של צבאות יהודיים; שנית, נימת הדברים המיוחסים לינאי; שלישית, הרקע היהודי אינו מבהיר מדוע נבחר הביטוי 'לוחמי המאה' ולא 'לוחמי החמישים' או 'לוחמי האלפים'. הוא הזכיר שהמונח היווני thureos שימש גם לציון המגן הגלטי המוארך והשטוח ובעל הצורה הסגלגלה שהשתמשו בו בעיקר עמי אסיה הקטנה. לדעתו מדובר בסקוטוס הרומי ולא במגן הגלטי בשל הטעמים הבאים: ראשית, הקרב נערך בשטח מישורי, ומול הכוח של 8,000 איש של ינאי ניצבה – לפי פירושו – הפלנקס של תלמי, כלומר חיילים נושאי סריסות. שנית, הצבא החשמונאי הפעיל יחידות פלנקס לכל הפחות החל מימי יהונתן. מסקנתו: 'צבא שיחידות פאלנקס תפסו בו את מרכז החזית כבר עשרות שנים קודם לכן לא היה מפקיר את חזית המרכז בידי יחידות כבדות למחצה בסגנון ההלניסטי המסורתי [הכוונה היא לחיילים חמושים במגן הגלטי], בשטח הנותן מכל הבחינות יתרון מכריע לכוחות הפאלנקס מנגד'.¹⁰⁹

הפירוש של בר־כוכבא חריף ומעמיק, והוא בחן את התיאור של יוספוס, הן את מה שנאמר בו במפורש הן את מה שחסר בו או נרמז מבין השיטין, על בסיס ידע ולמדנות מרשימים. עם זאת עיון מדוקדק בטקסט ובפירוש המוצע ובמקורות אחרים מעורר בעיות המקשות עלי לקבל את הסבריו ומסקנותיו, והמביאות אותי להעדיף פירוש אחר.¹¹⁰

א. אפתח בביטוי 'לוחמי המאה'. אני מסכים שהשימוש בו אינו נובע מרקע יהודי, ולא רק בגלל הנימוקים שהביא בר־כוכבא, שלא כולם משכנעים. ברור למדי שניקולאוס מדמשק, מקורו העיקרי של יוספוס לתיאור הקרב, השתמש בו משום שתאם את ידיעותיו בענייני צבא, ידיעות שרכש בעיקר מקריאתו במקורות היסטוריים יווניים. אולם אין כל צורך לקשור את הביטוי לקנטוריה הרומית. בפרק שהוא דן בו בחיילים הקלים והפלסטטים (חצי־כבדים) אסקלפודוטוס מפרט את גודלן של היחידות, מהקטנה ביותר (הטור) ועד הגדולה שבהן; לאחת היחידות שמנתה 128 איש הוא קורא 'הקטונארכיה' (hekatonarchia), כלומר 'יחידה של מאה'. מידע זה מופיע גם אצל איליאנוס ואריאנוס, שכתבו את חיבוריהם על טקטיקה במאה השנייה לסה"ס.¹¹¹

¹⁰⁸ בר־כוכבא (שם), עמ' 36–37.

¹⁰⁹ בר־כוכבא (שם), עמ' 30.

¹¹⁰ פרופ' בר־כוכבא נתן לי לקרוא את המאמר לפני פרסומו, והערתי לו על כמה עניינים שנראו לי מוקשים, אך באופן כללי נטיתי או לקבל את הניתוח והמסקנות.

¹¹¹ אסקלפודוטוס, טקטיקה, 1, 3; איליאנוס, טקטיקה, טז, 1; אריאנוס, טקטיקה, יד, 3.

מגילת מלחמת בני אור בבני חושך: היבטים צבאיים

אמנם באופן ספציפי מדובר ביחידות של החיילים הקלים, אך ברור שהכוונה גם לחיילים החצי-כבדים אשר מצוינים בכותרת הפרק, ואשר מדובר עליהם בתחילתו. מסתבר שלשם הקיצור לא טרחו המחברים לפרט את הגודל והשמות של יחידותיהם של החצי-כבדים, שהיו זהים לאלה של החיילים הקלים. במקום אחר, שהוא דן בו ביחידות של הפלנקס, אסקלפודוטוס כותב שמפקד ה'טקסיס' (taxis), יחידה בת 128 חיילים, נקרא בעבר 'טקסיארכוס' (taxiarchos) אבל 'עתה הוא נקרא גם "הקטונטארכוס" [hekatontarches]', וגם פרט זה מופיע אצל איליאנוס ואריאנוס.¹¹² נמצאנו למדים שבאותו זמן שבו נערך הקרב ליד צפון, היו בצבאות של הממלכות ההלניסטיות יחידות המכונות 'יחידות של מאה', והעומדים בראשן כונו 'מפקדי מאה'. גם בקנטוריה וגם בהקטונארכיה לא היו באמת 100 חיילים; ביחידה הרומית היו 60, ובהקטונארכיה היו 128. עלינו להחליט אפוא אם הכינוי 'לוחמי המאה', שינאי השתמש בו כדי לכנות את 8,000 החיילים הללו, צמח מהיכרותו עם המונחים והיחידות של הצבא הרומי או עם אלה של הצבאות ההלניסטיים. החשמונאים הכירו את הצבאות ההלניסטיים, לחמו פעמים רבות נגד צבאות סלווקיים, שיחפו פעולה אתם כמה פעמים, ומאז ימי יונתן אימצו ככל הנראה את דפוסי הארגון והלחימה שלהם. לפיכך סבירה יותר האפשרות שמקור המונח בהיכרות עם הצבאות ההלניסטיים.

ב. לעניין המגן הנזכר בתיאורו של יוספוס, ושאני מעדיף לקרוא לו 'תריס'. כפי שכתב ברי-כוכבא, תריס ציין ביוונית לא רק את הסקוטוס אלא גם את המגן הגלטי (ראו האיורים בעמ' 353).¹¹³ אבחן אפוא בעזרת שלושה פריטי מידע אם אמנם משכנעים הנימוקים הטקטיים כדי להסביר מדוע במקרה זה צריך להבין שהמונח מכוון לסקוטוס:

1. החיילים (אזרחים) של הברית האכאית היו חמושים בתריס בנוסח הקלטי, כלומר הגלטי, וברמחים שהיו קצרים מהסריסות. בקרב מרחוק נלחמו ביעילות, אך אם לחמו בקרב מגע, הפלנקס שלהם הייתה נחותה מפלנקס שלחמה בנוסח המקדוני. רק בשנת 207/208, כאשר פילופוימן היה סטרטגוס של הברית, הוא הצליח לבצע רפורמה שעיקרה התבססות על חיילים כבדים החמושים ברמחים ארוכים, במגן עגול, בשריון חזה ובמגני שוקיים.¹¹⁴ הנקודות החשובות לעניין הנדון כאן הן שתיים: ראשית, בתנאים מסוימים, שאפשרו לחימה מרחוק, הייתה לאכאים עליונות הודות לשימוש בתריס הקל וברמחים (או אולי מוטב לומר חניתות) שהטילו ביעילות; שנית, מסתבר שבעת הצורך הם לא נמנעו מקרב מגע, פלנקס מול פלנקס, למרות הנחיתות של כלי המלחמה שלהם, אל נכון מכיוון שרומחיהם היו גם נשק לדקירה.
2. טען ברי-כוכבא בדיונו בהיערכות הכוחות בקרב מגנסיה בין אנטיוכוס השלישי לצבא

¹¹² אסקלפודוטוס, טקטיקה, ב, 8; איליאנוס, טקטיקה, ט, 3; אריאנוס, טקטיקה, י, 2-3. לדברי אריאנוס, המפקד נקרא 'הקטונארכוס' כאשר מספר החיילים של היחידה (ה'טקסיס') היה 100. במילים אחרות, מספר החיילים היה בפועל 100, ואין מדובר בכינוי בלבד. אבל לא כך אומרים שני המחברים האחרים, ונראה לי שזה ניסיון של אריאנוס עצמו להסביר את מה שמצא במקורותיו. אסקלפודוטוס כותב ששתי יחידות של טקסיס מהוות סינטגמה, וברור שהסינטגמה אינה יכולה להיות מניפולוס, בניגוד לדברי סקונדה (לעיל, הערה 90), עמ' 35.

¹¹³ נוסף על המקורות שמציין ברי-כוכבא על החימוש של הגלטים בתריס ראו: פלוטרכוס, פירוס, כה.
¹¹⁴ פלוטרכוס, פילופוימן, ט; פאוסניאס, ח, 50, 1. אצל פלוטרכוס מדובר בסריסה ולא סתם ברומח ארוך. כמו כן ראו: פוליביוס, יא, 9, 5; פוליאינוס, 1, 4, 2-3; F.W. Walbank, *A Historical Commentary on Polybius*, 3-2, 4; R.M. Errington, *Philopoemen*, Oxford 1969, pp. 63-64; M.F. Williams, 'Philopoemen's Special Forces: Peltasts and a New Kind of Greek Light-armed Warfare', *Historia*, 53 (2004), pp. 255-277

הרומי, כי 3,000 הגלטים שהיו בשירות המלך הוצבו משני צדי הפלנקס הסלווקית, וכך השלימו אותה בהיערכות נוכח הלגיונות הרומיים שבכנף השמאלית של מערכת הקרב הרומית. כפי שהוא עצמו ציין, הם הוצבו שם אף שדבקו בסגנון הלחימה המסורתי. חיילים חצי-כבדים חמושים בתריסים נועדו אפוא ללחום בחיילי הלגיון הכבדים בקרב שנערך בשטח מישורי.¹¹⁵

3. החיילים התרקים ששירתו בצבא פרסאוס מלך מקדוניה היו חמושים בתריסים, במגני שוקיים מבריקים וברומפיה' (rhomphaia), שהיא חרב או חנית גדולה, כלי נשק שנועד לקרב מגע. בקרב פידנה בשנת 168 הם נלחמו כנגד עוצבה של בעלי הברית האיטלקים של רומא, שלחמתם הייתה זהה לזו של חיילי הלגיון הרומי, אם כי המידע הלקוי שנשתמר על מהלך הקרב אינו מאפשר לקבוע בדיוק את סדר הקרב.¹¹⁶ ראוי להזכיר כאן את הצעתו הסבירה של מנחם שטרן שינאי גייס חיילים תרקים לצבאו, ואם כך אפשר שהם נכללו בתוך הכוח של 8,000 החיילים שמזכיר יוספוס.¹¹⁷

עיקרו של דבר, חיילים חצי-כבדים ואפילו קלים החמושים בתריסים נלחמו לפעמים נגד חיילים כבדים, הן חיילי הלגיון הן חיילי הפלנקס בנוסח המקדוני. השיקולים הטקטיים שעליהם הצביע ברי-כוכבא אכן מלמדים על סיכויים טובים להצלחת הפלנקס בנוסח המקדוני בלחימה נגד סוגי חיילים כאלה בשטח מישורי, אבל הם לא הבטיחו שבכל מקרה ומקרה מצביאים לא יציבו נגדה חיילים חמושים במגן הגלטי. במילים אחרות, אין זה הכרחי או מובן מאליו שהשיקולים הטקטיים שציין ברי-כוכבא מחייבים לזהות את התריס של חיילי ינאי בקרב זה בסקוטום הרומי ולא במגן הגלטי.

ג. את המילה promachomenoi, המציינת את חיילי ינאי, ברי-כוכבא תרגם 'לוחמי השורות הקדמיות', ואת המילה promachountes, המציינת חיילים של תלמי לתירוס – 'חיילי המערכה הקדמית', אך הוסיף שמשמעותן זהה, ושההבדל בצורה הרקדוקית נועד לגיוון הסגנון; אם כך, אין הצדקה לנקוט מילים שונות בתרגום לעברית.¹¹⁸ בין אם מסכימים או אין מסכימים ש'פרוקומנוי' אינם 'פרוקוכוי' (promachoi), כלומר חיילים מתגרים, הרי סברתו שחיילים אלה היו ערוכים בשלושה קווים – סברה המתבססת על טיעונו שחיילים אלה נערכו לקרב לפי הדגם הרומי – עומדת בסתירה למשמעות המילה. 'לוחמי השורות הקדמיות' אינם יכולים להיות לוחמים של קו שני או שלישי. סברה זאת גם אינה עולה בקנה אחד עם דברי ברי-כוכבא עצמו, לפי שהוא כינה את 8,000 החיילים האלה: 'עוצבות הדרג הראשון הכבדות למחצה שבמרכז השדה'.¹¹⁹ גם הניסיון לפרש את גודלו של כוח זה כרמו לחלוקתו לשתי עוצבות

¹¹⁵ B. Bar-Kochva, *The Seleucid Army: Organization and Tactics in the Great Campaigns*, Cambridge 1976, p. 167

¹¹⁶ פלוטרכוס, אמיליוס פאולוס, יח, 3; ליוויוס לא, 39, 11–12 (על הרומפיה). פלוטרכוס כותב שהתרקים היו הראשונים שיצאו להתקפה בקרב זה. אצל ליוויוס נאמר שהקרב התפתח כתוצאה מהתנגשויות בין כוח תרקי ובין יחידות של בעלי ברית איטלקים (מד, 40, 7–9), ובהמשך נאמר שבמקום שהקרב החל בו לחמו עוצבות (alae; מונח זה מציין כאן עוצבה הוזהה ללגיון) של בעלי הברית (מד, 41, 6).

¹¹⁷ מ' שטרן, 'תראקידס: לכינויו של אלכסנדר ינאי אצל יוספוס וסינקלוס', תרביץ, כט (תש"ך), עמ' 207–209 (= הנ"ל, מחקרים בתולדות ישראל בימי הבית השני, ירושלים תשנ"א, עמ' 125–127).

¹¹⁸ ראו: ברי-כוכבא (לעיל, הערה 4), עמ' 11 והערות 8, 12. א' שליט נקט תרגום זהה: 'מערכה ראשונה'.

¹¹⁹ ברי-כוכבא, שם, עמ' 27. תמוה שברי-כוכבא מרמו (ואפילו מציין כאן ובעמ' 36) שחיילי הלגיונות היו 'כוחות כבדים למחצה'. הלגיונרים היו חיילים כבדים ודבריו אלה יוצרים בלבול.

מגילת מלחמת בני אור בבני חושך: היבטים צבאיים

(כל אחת בת 4,000 חיילים) לפי הדגם של הלגיון הרומי אינו מוצלח. אם הדגם הוא הלגיון המניפולרי, העוצבה צריכה לכלול גם וליטים, והמגן של אלה היה עגול ולא תריס. ואם אין כוללים את הוולטים, המספר צריך להיות 3,000. הגודל התקני של הלגיון של הקוהורטות היה 5,000–6,000 ולכן גם הוא אינו יכול להיות דגם לעוצבה של 4,000 חיילים. לעומת זאת בצבאות ההלניסטיים היו עוצבות של 4,096 איש, ולא רק של הפלנקס של נושאי טריסות אלא גם של חיילים חצי-כבדים וחיילים קלים. כללו של דבר, מאחר שבזמנו של ינאי צבאות הלניסטיים הכילו 'יחידות מאה' של חיילים חצי-כבדים, ולפעמים גם קלים, החמושים בתריס, הם אלה הנרמזים ככל הנראה בתיאור של יוספוס הן מבחינת החימוש הן מהבחינה של גודל היחידה, ואף אפשר ש-8,000 החיילים היו שכירים ולא יהודים.¹²⁰

לסיכום, אין ידיעות של ממש שאלכסנדר ינאי הנהיג יסודות רומיים בצבאו, ולפי המידע שבדינו סביר יותר שהוא המשיך לנקוט את הטקטיקה ההלניסטית שאימצו השליטים החשמונאים מאז יונתן. השינוי העיקרי שחל בצבא החשמונאי מאז יוחנן הורקנוס היה גיוס חיילים שכירים זרים. ינאי המשיך ביתר הרחבה בגיוס שכירים, ובזמנו הם היו פסידיים, קליקים, יוונים שזהותם המדויקת אינה ידועה, וכנראה גם תרקים. חיילים ממוצא כזה בוודאי לא הביאו עמם מסורת או ידע של טקטיקה רומית.¹²¹

5. הרמיזות לנבואת דניאל

כאמור, הנבואה על כיבוש מצרים בידי מלך הכתים, וליתר דיוק מלך כתי אשור, היא ההשלמה המשכנת לפער בתחילת שורה 4 בטור א ומשמעותה היא שהמחבר מכוון דבריו אל מלך סלווקי. לפיכך סברו כמה חוקרים שדברים אלה נכתבו קודם לנפילתה הסופית של המלוכה הסלווקית. דוד פלוסר היה הראשון שביסס את ההשלמה של טור א, שורות 4–5, ועמד על הקשר התוכני בין נבואת דניאל (יא, מ ואילך) ובין הדברים הנאמרים במגילה (טור א, שורות 1–2, 5–6, 11–12). הוא גם זיהה שמלך הכתים הוא מלך סלווקי, וסבר שהמגילה חוברת לפני ששלטון הסלווקים נפסק לתמיד, דבר שלרעתו קרה עם כיבוש סוריה על ידי טיגרנס הראשון, מלך ארמניה, בשנת 83. ליתר דיוק, פלוסר ראה בפלישת המלך הסלווקי דמטריוס השלישי אוקריוס ליהודה, בשנת 89 בערך, את הרקע הממשי לתיאור המצב הפוליטי בתחילת המגילה (טור א, שורות 1–7).¹²²

שונה התיארוך שהציע חנן אשל. הוא תמך בהשלמת השורות כפי שעשה פלוסר ובזיהוי מלך הכתים במלך סלווקי, ואף הוא הצביע על קשר טקסטואלי ותוכני בין המגילה (טור א,

¹²⁰ יש קשיים נוספים בפירושו של בריכוכבא. לדוגמה, בשום מקום בתיאורו של יוספוס לא נאמר שהכוח של 8,000 חיילים הוצב במרכז החזית; למרות זאת קביעה זו, שהיא חיונית לטיעון הכללי של בריכוכבא, חוזרת ונשנית בלי ביסוס של ממש. בריכוכבא גם לא הביא בחשבון שלינאי היו חיילים שכירים, והניח שכל הצבא היה יהודי, אף שתיאורו של יוספוס אינו מחייב פירוש כזה. אולי אין זה מקרי שלפי גרסה אחת היו לינאי 8,000 חיילים שכירים בקרב נגד דמטריוס השלישי אוקריוס (יוספוס, מלחמת היהודים, א, 93; 6,200 לפי קדמוניות היהודים, יג, 378). איני מוצא לנכון להרחיב כאן את הדיון על עניינים אלה ואחרים שאינם עולים בקנה אחד עם הפירוש שהציע בריכוכבא, מאחר שדי כמה שכבר נדון לעיל כדי להפריכו.

¹²¹ על השכירים בצבא החשמונאי ראו: שצמן (לעיל, הערה 44), עמ' 31–32.

¹²² פלוסר (לעיל, הערה 13), עמ' 438–440, 448. ובעניין ההשלמה לחסר בטור א, שורה 5 ראו לעיל, עמ' 343 והערה 13. על פלישת דמטריוס אוקריוס ליהודה, לפי פניית הפרושים, ראו: יוספוס, מלחמת היהודים, א, 90–92; קדמוניות היהודים, יג, 375–376. לטענה הדומה לזו של פלוסר ראו דימנט (לעיל, הערה 21), עמ' 629.

שורות 1–2, 4, 6, 11–12) ובין נבואת דניאל שלא התגשמה (יא, מא, מד–מה; יב, א). עם זאת הוא טען שמגילת המלחמה חוכרה כאשר האירועים שהתרחשו ביהודה בשנות השישים של המאה השנייה (והנרמזים אצל דניאל) עוד היו בגדר זיכרונות טריים, לאמור ברבע השלישי של המאה השנייה.¹²³ אבל תיארוך הכידן המתואר במגילה למאה הראשונה, לפי השוואתו לממצאים של חרבות רומיות עולה כמובן בקנה אחד עם הצעת פלוסר, אך לא עם הצעת התאריך של אשל.¹²⁴ איי אפשר לקבל את הצעת אשל מסיבה נוספת: תקופת השלטון של יונתן ושמעון, או שנותיו הראשונות של יוחנן, אינן מתאימות לחדירת יסודות צבאיים רומיים לצבא החשמונאי. עם זאת אפשר וצריך לבחון את שאלת הקשר בין דברי המגילה לנבואת דניאל מזווית ראייה נוספת.

כאמור עותק המגילה שהתגלה במערה 1 נכתב לאחר אמצע המאה הראשונה לפסה"ג ואולי, לפי קצת מן החוקרים, אפילו בתחילת המאה הראשונה לסה"ג. מתברר אפוא שהיה אז עניין להעתיק את החיבור המקורי (אם אכן היה כזה), אלא שמי שדאגו להעתקה לא חשבו שצריך לשנות את הנוסח ולעדכנו, אף שהמעתיק והקבוצה שבמסגרתה פעל ודאי היו מודעים לקשר בין החזון האפוקליפטי במגילה ובין נבואת דניאל ולכך שהחזון והנבואה עוד לא התגשמו. גם אם המגילה ממערה 1 היא חיבור שבו לוקטו ונערכו לראשונה מסמכים או יצירות שנכתבו בזמנים שונים על היבטים שונים של מלחמת בני אור בבני חושך, מתברר שהעורך או המחבר לא מצא לנכון לשנות את מה שנאמר במסמך המקורי על מלך כתיי אשור בהשפעת נבואת דניאל. כך או כך, לפנינו עדות מכרעת שנבואת דניאל נתפסה כמשמעותית דורות רבים לאחר שנכתבה. ראוי לזכור כי במערות קומראן נתגלו כמה עותקים של ספר דניאל, ובמגילת המלחמה יש שימוש נרחב בביטויים, במונחים וברעיונות הלקוחים מספר זה.¹²⁵ במילים אחרות, אותו חלק של המגילה שנכתב בהשראת נבואה זו ודאי היה יכול להיכתב במקורו 100 שנה ויותר לאחר האירועים הנרמזים בה. פלוסר הבין יפה שאין קשר כרונולוגי הכרחי בין זמנה של נבואת דניאל ובין הנאמר במגילה, אך לא עמד על כך שגם אין זה הכרחי שהדברים נכתבו בזמנו של מלך סלווקי. יתרה מזאת, גם לאחר השתלטותו של טיגרנס על סוריה עוד נותרו תובעים סלווקיים לכס ממלכתם; אחד מהם, אנטיוכוס השלושה-עשר, התקבל כמלך באנטיוכיה בשנת 69, והמצביא הרומי לוקולוס הכיר בו, והביא את טיגרנס לפנות את סוריה. אנו יודעים שכיבוש סוריה בידי פומפיוס בשנת 64 אכן שם קץ למלכות הסלווקים, אך לנוכח התהפוכות הפוליטיות שעברו על ארץ זו בתקופה שקדמה לכך לא יכלו בני הזמן לדעת שלא תהיה להם עוד תקומה.¹²⁶ מחבר שהיה מודע לתפארת הסלווקים בעבר עשוי היה, בהשראת נבואת דניאל,

¹²³ אשל (לעיל, הערה 13), עמ' 32–37.

¹²⁴ לתיארוך הכידן ראו לעיל, עמ' 363.

¹²⁵ פלוסר העיר בצדק שהעותקים הרבים של ספר דניאל שנמצאו במערות קומראן הם עדות להיותו מנוכד בעיני הכת שישבה שם. ראו: פלוסר (לעיל, הערה 13), עמ' 438. גם אלכסנדר ציין את העניין הרב של אנשי קומראן בדניאל, והעיר שבקומראן נמצאו שמונה כתבי-יד של דניאל או פסיו-דניאל. ראו: אלכסנדר (לעיל, הערה 6), עמ' 21. לדיונים בהשפעת ספר דניאל על מגילת המלחמה ראו: אוסטן-זאקן (לעיל, הערה 27), עמ' 30–34; דוהיים (לעיל, הערה 8), עמ' 64–72; G.K. Beale, *The Use of Daniel in Jewish Apocalyptic Literature and in the Revelation of St. John*, Lanham, MD & London 1984, pp. 42–66.

¹²⁶ על אנטיוכוס השלושה-עשר ראו: יוסטינוס מ, 2, 2; אפיאנוס, המלחמות הסוריות, 49. לסקירה קצרה ראו: ד' גולן, תולדות העולם ההלניסטי, ירושלים תשמ"ג, עמ' 732–733.

מגילת מלחמת בני אור ובני חושך: היבטים צבאיים

לחבר את החזון על מלחמתו של מלך כתי אשור (=מלך סלווקי) אפילו לאחר כיבושה של יהודה בידי פומפיוס.¹²⁷

6. הרקע הצבאי המשתקף בשאר כתבי היד כפי שנאמר לעיל, מבין ששת כתבי היד השייכים לספרות המלחמה שנתגלו במערה 4, שניים הם בני זמנה של המגילה ממערה 1, ואילו שניים מאוחרים ממנה ולכן אינם יכולים להועיל לדיון הנוכחי. אחד מכתבי היד המתוארך סמוך לאמצע המאה הראשונה (4Q496), כלומר קודם למגילה ממערה 1, ונראה אפוא שנכתב לאחר כיבוש פומפיוס. לפי מעט המילים ושברי המלים שאפשר לקרוא בקטעים ששרדו נראה שהוא אינו העתק של מגילת המלחמה, ואף לא איזה נוסח אחר שלה. מכל מקום האזכורים הצבאיים שיש בו כלליים ואינם מועילים לדיון הנוכחי.¹²⁸ כתבי יד אחד, שנשתמר ממנו קטע אחד בלבד (4Q493), מתוארך למחצית הראשונה של המאה הראשונה. אי אפשר לקבוע לפי צורת האותיות אם נכתב בתחילת המאה הזאת או באמצעיתה. אפשר אפוא שגם גם כתבי יד זה, שכלל הידוע הוא הקדום ביותר מבין אלה השייכים לספרות המלחמה, נכתב לאחר כיבוש פומפיוס.¹²⁹ קטע זה מתאר את לחימתם של 'אנשי הכנסי' הפועלים בהתאם להוראות שהכוהנים נותנים באמצעות החצוצרות השונות: הם עוברים דרך 'שערים' (=מרווחים) שנפתחים לפנייהם ומתקדמים לקראת 'מערכות הגויים', ולאחר הלחימה בהם הם חוזרים דרך 'שערים', ואז יוצאת 'המערכה השנית' (כמוכן של 'אנשי הכנסי') להילחם בגויים. באופן בסיסי מתוארת כאן אותה שיטת לחימה המיוחסת לדגלי הביניים במגילת המלחמה, אבל כאן היחידה של לוחמי הביניים נקראת 'מערכה' ולא 'דגל'.

יש בקטע פרטים נוספים שהם דומים או מקבילים למצוי במגילה ממערה 1, אך יש גם הבדלים ומקצתם משמעותיים. הקטע שנשתמר מכתבי היד 4Q493 נכתב מנקודת הראות של הכהנים, ואם זו נקודת הראות המאפיינת את כל החיבור שהוא חלק ממנו, הרי הוא נבדל באופן משמעותי ממגילת המלחמה ממערה 1, הכתובה מנקודת הראות של העדה, ושתיאור הלחימה בה מפורט יותר. מתברר שבין 4Q493 למגילה ממערה 1 חלו שינויים והוכנסו תוספות בתיאור ההיבטים הטכניים של הלחימה. השאלה החשובה לענייני היא זו: מה הביא את המחבר של 4Q493, ואולי גם מחברים או עורכים אחרים, לכלול בתיאור המלחמה את התנועה קדימה של יחידות צבא ואת שיבתן למקומן, מאפיין לחימה שהמחבר או העורך של מגילת המלחמה הרחיב את תיאורו והוסיף לו פרטים רבים?¹³⁰ את התשובה אפשר למצוא בהתפתחויות הפוליטיות והצבאיות שעברו על הממלכה החשמונאית בערך בזמן הכתיבה של 4Q493.

¹²⁷ אלכסנדר תיארך את הכתיבה של מחזור המלחמה בקומראן לשנים 60–30 לפסה"נ. הוא סבר שהרמיזות לגורמים המדיניים במגילת המלחמה טורים א–ב נכתבו בהשראת דניאל יא–יב, אך הוכנו בהתאם למצב הפוליטי בזמן הכתיבה, כלומר 'כתי אשור' רמלכי הצפון' מרמזים לפרתים. ראו: אלכסנדר (לעיל), הערה 6, עמ' 30–31. הפירוש מעניין, אך מחלישות אותו העובדות שהפרתים לא נלחמו נגד המלכים התלמיים, וששום מלך פרתי לא פלש למצרים.

¹²⁸ לדיון מפורט ראו: ישי, ספרות המלחמה (לעיל, הערה 8), עמ' 284–301.
¹²⁹ באייה (לעיל, הערה 13), עמ' 50; דוהיים (לעיל, הערה 14), עמ' 81; הג'ל (לעיל, הערה 8), עמ' 30; ישי (שם), עמ' 225.

¹³⁰ לדיון מפורט בכתבי יד 4Q493 ראו: ישי (שם), עמ' 231. ראוי לסייג קצת את ההכללה שיש הכלילה בדבר ההבדל העקרוני בין מגילת המלחמה לבין 4Q493, מאחר שרק קטע אחד של חיבור זה שרד. ישי (שם),

ישראל שצמן

צבא רומי נראה לראשונה בפעולה בארץ־ישראל באביב שנת 63, כאשר פומפיוס יצא עם לגיונות וכוחות של חיל עזר מדמשק, התקדם לאורך בקעת הירדן עד יריחו ומשם לירושלים. בירושלים התבצרו תומכי אריסטובולוס השני בהר הבית, ופומפיוס כבש אותו לאחר מצור שנמשך למעלה מחודשיים.¹³¹ בשנת 57 פעל שנית צבא רומי ביהודה, כאשר גביניוס נציב סוריה בא לדכא את מרידת אלכסנדר, בנו של אריסטובולוס. לאחר כמה התנגשויות הביס המצביא הרומי, שלרשותו עמדו גם כוחות של הורקנוס השני, את צבאו היהודי של אלכסנדר בקרב שדה מכריע בקרבת ירושלים. שנה אחר כך הביס הצבא הרומי ששלח גביניוס את חילו של אריסטובולוס השני, שברח מרומא והרים את נס המרד. בשנת 55 הביס גביניוס שנית את אלכסנדר בקרב שדה שנערך ליד הר תבור, וכעבור שנתיים, בשנת 53, שוב פעל צבא רומי בארץ־ישראל.¹³² מתברר אפוא שבמשך שנים אלו יהודי ארץ־ישראל הכירו מקרוב בפעם הראשונה את הצבא הרומי, את כלי מלחמתו, את ההרכב והמבנה של יחידותיו ואת שיטת הלחימה שלו. המסקנה המתבקשת היא שמוזמן זה ואילך יכול היה מחבר יהודי לכלול, על בסיס ידע אישי, מאפיינים של השיטה הצבאית הרומית בחיבורו.

ט. סיכום

אין עדויות פוזיטיוויות שהחשמונאים הנהיגו בצבאם יסודות של שיטת הלחימה הרומית, או שמאפייני שיטה זאת היו מוכרים בארץ־ישראל לפני שפומפיוס השתלט על יהודה. בחינה של הטענות שהעלה גמירקין במחקר המפורט ביותר לגילוי עדויות כאלה הראתה שאין להן בסיס, ושהן מופרכות מיסודן. גם הנתונים שהציג בריכוכבא בדבר הימצאותם של יסודות צבאיים רומיים בצבאו של אלכסנדר ינאי התבררו כחסרי תוקף. היו חוקרים שטענו שסביר שהטקטיקה וכלי המלחמה הרומיים היו ידועים ליהודים כבר במאה השנייה לפסה"נ בשל גורמים אחדים: הקשרים שקשרו יהודה המקבי ואחיו עם רומא, הכנסת יסודות צבאיים רומיים לצבא הסלווקי בידי אנטיוכוס הרביעי, וכן פעילות של הצבא הרומי במזרח.¹³³ בדיקת שני הגורמים הראשונים הראתה שאין זה סביר כלל שהם יכלו להביא לקליטת ידע מקצועי על הצבא הרומי ביהודה, וקביעה זו חלה גם על הגורם השלישי: שום צבא רומי לא פעל בסוריה או בקרבת ארץ־ישראל לפני פומפיוס, והמידע שהגיע ליהודה על פעולות הצבא הרומי באסיה הקטנה או ביוון היה בטבע הדברים כללי ולא טכני.

ידע מקצועי על הצבא הרומי אפשר היה לרכוש בשלוש או ארבע דרכים, אך אחת מהן

הפנתה למאמרי (לעיל, הערה 12), עמ' 125–126. ציינתי שם כי צבאות הלניסטיים פתחו מרווחים כדי לאפשר נסיגתם של חיילים קלים שהוצבו בתחילת הקרב בחזית המערכה. היא לא שמה לב שהדגשתי שתנועה של עוצבות בתוך מערך הקרב קדימה וחזרה לא הייתה נהוגה בצבאות ההלניסטיים, ושתמרון כזה הולם רק את יכולתו של הצבא הרומי ואת גמישותו.

¹³¹ יוספוס, מלחמת היהודים, 133–149; קדמוניות היהודים, יד, 48–71; קסיוס דייו לז, 15, 2 – 16, 2. אף אחד מהמקורות אינו מפרט את הכוחות שעמדו לרשות פומפיוס במסע מלחמה זה.

¹³² יוספוס, מלחמות היהודים, א, 160–177; קדמוניות היהודים, יד, 82–102. לדיון ראו: שצמן (לעיל, הערה 44), עמ' 131–135.

¹³³ סגל (לעיל, הערה 4), עמ' 17; דוהיים (לעיל, הערה 14), עמ' 84; M. Hengel, 'Qumran und Hellenismus', M. Delcor (ed.), *Qumrân: Sa piété, sa théologie et son milieu*, Paris 1978, pp. 240–241

מגילת מלחמת בני אור בכני חושך: היבטים צבאיים

אינה הולמת את הנתונים שבידינו. ראשית, ידע יכול היה להגיע באמצעות יצירת קשרים אישיים עם רומים בעלי ידע וניסיון צבאי, כפי שהיו לפוליביוס שישב שנים רבות ברומא, אך לא ידוע ולא סביר שיהודים מיהודה יצרו קשרים כאלה בתקופה החשמונאית. שנית, לא ידוע ולא סביר שרומים בעלי ידע צבאי השתקעו בארץ ישראל בזמנם של החשמונאים. האפשרות השלישית, שהעלה גמירקין, היא שמסמכים או ספרי הדרכה צבאיים טכניים רומיים הגיעו ליהודה, אך אין עדות התומכת בה, והיא בלתי סבירה לחלוטין: ספרות טקטיקה יוונית בת הזמן דנה בצבאות יוונים והלניסטיים ולא בצבא הרומי, ולא ידוע ולא סביר שיהודים תושבי יהודה רכשו עותקים של חיבורים היסטוריים יוונים, כמו זה של פוליביוס, וקראו אותם. נותרה אפשרות אחת בלבד: ראייה ישירה של הצבא הרומי בפעולה, ובמילים אחרות: ניסיון אישי, לא חד-פעמי אלא מתמשך. אפשרות זאת התממשה לראשונה כמה וכמה פעמים בשנים 53–63 לפסה"ג וגם מאוחר יותר. כללו של דבר, עשור השנים הללו הוא הגבול העליון לחיבור תיאורים הכוללים יסודות צבאיים רומיים בספרות המלחמה של כת קומראן. לפיכך גם אם מגילת המלחמה היא העתק או מהדורה של חיבור מקורי שקדם לה, חיבור כזה לא נכתב לפני הכיבוש הצבאי של יהודה בידי הרומים. התיאור של צבא בני אור ושיטת לחימתו כולל יסודות שנלקחו ממקורות שונים: מקראיים, הלניסטיים, חשמונאיים ורומיים. המחבר או העורך של מגילת המלחמה שילב יסודות אלה בחיבור, והוסיף עליהם פרטים ומרכיבים מקוריים משלו. הוא הרחיב בפירוט של אחדים מהמאפיינים הצבאיים, הן שאולים הן מקוריים, והתיאור המפורט הזה מעניק אופי ייחודי לצבא בני אור, שנלחם מלחמה ייחודית, מלחמה אסכטולוגית העתידה להדביר את כוחות החושך. בחשבון סופי הן המלחמה הן השיטה הצבאית נושאים חותם של חזון ודמיון, שמבדילים אותן באופן מהותי מכל מלחמה או שיטה צבאית ראליות.